

Sara Annala

KALEVAN KIRKON AJATTOMUUS

Kalevan kirkon ajaton kirkkoarkkitehtuuri
muuttuvassa yhteiskunnassa

Kandidaatintyö
Rakennetun ympäristön tiedekunta
Tarkastaja: Jenni Poutanen
Huhtikuu 2020

TIIVISTELMÄ

Sara Annala: Kalevan kirkon ajattomuus: Kalevan kirkon ajaton kirkkoarkkitehtuuri muuttuvassa yhteiskunnassa.

The timelessness of Kaleva Church: The timeless church architecture of Kaleva Church in a changing society.

Kandidaatintyö

Tampereen yliopisto

Arkkitehtuuri

Huhtikuu 2020

Tässä työssä tutkitaan Kalevan kirkon kirkkoarkkitehtuurin ajattomuutta, sen muodostumista ja säilymistä yhteiskunnan ja uskonnollisuuden muututtua vuosina 1959–2020. Ajattomuudella tarkoitetaan tämän kandidaatintyön yhteydessä kahta asiaa: kirkkoarkkitehtuurin esteettisen miellyttävyyden säilymistä ja kirkkoarkkitehtuurin kokemuksellisuuden säilymistä. Työssä analysoidaan, miten Kalevan kirkon arkkitehtuurisuunnittelulla, suunnitteluideologialla ja toteuttamisella on saatu aikaan sakraaliarkkitehtuuria, joka on esteettisesti ajankohtainen ja kokemuksellinen myös vuosikymmeniä myöhemmin.

Ensimmäisessä osassa määritellään ensin yleisesti evankelisluterilainen kirkkoarkkitehtuuri tilallisena ja toiminnallisena kokonaisuutena. Seuraavaksi esitetään, miten moderni arkkitehtuuri kehittyi Suomessa, ja miten se vaikutti 1950-luvun modernin kirkkoarkkitehtuuriin muodostumiseen. Sen jälkeen käsitellään millaisia haasteita olemassa olevalle, ikääntyvälle kirkkoarkkitehtuurille muodostuu yhteiskunnan ja uskonnollisuuden muututtua. Lopuksi syvennyttään vielä Kalevan kirkon suunnitteleiden arkkitehtien Raili ja Reima Pietilän suunnitteluideologiaan, ja miten se puolestaan on vaikuttanut Kalevan kirkon ajattomuuteen.

Toisessa osassa kandidaatintyötä tutkitaan Kalevan kirkon kirkkoarkkitehtuuria ja sen ajattomuutta, mikä aloitetaan pohjustamalla kirkon syntyyn vaikuttaneet tarpeet ja toiveet. Sen jälkeen analysoidaan suunnittelukilpailuvaihetta sekä Pietilöiden suunnittelulähtökohtia, suunnittelumenetelmiä ja -ratkaisuja. Suunnittelukilpailuvaiheesta edetään Kalevan kirkon rakennushankkeeseen, ja miten sen aikana tehdyt muutostyöt vaikuttivat kirkkorakennuksen lopulliseen arkkitehtuurin ja ajattomuuteen. Lopuksi tarkastellaan vielä Kalevan kirkon esteettisen miellyttävyyden, kokemuksellisuuden ja ajattomuuden säilymistä 2020-luvulle. Tarkastelussa verrataan Kalevan kirkon kirkkoarkkitehtuuria 2000-luvun modernin, suomalaisen kirkkoarkkitehtuuriin pääpiirteisiin. Lopuksi analysoidaan kirkon ajattomuutta 2020-luvulla kvalitatiivisten kokemushaastatteluiden avulla.

Kandidaatintyössä saatiin tulokseksi, että Kalevan kirkon kirkkoarkkitehtuuri on ollut ajatonta, esteettisesti miellyttävää ja kokemuksellista 1950-luvulta 2020-luvulle asti. Kalevan kirkon ajattomuuden muodostumiseen pääteltiin vaikuttaneen eniten 1950-luvun modernin kirkkoarkkitehtuurin murros, Reima ja Raili Pietilän arkkitehtuurisuunnittelu ja rakennushankkeen aikana tehdyt muutokset. Työn aikana todettiin, että evankelisluterilaista kirkkoarkkitehtuuria on mahdollista kokea esteettisesti miellyttäväksi ja kokemukselliseksi vakaumuksesta riippumatta, mikä on tärkeää kirkkoarkkitehtuurin ajattomuuden säilymisen kannalta. Kalevan kirkon ajattomuuden säilymiseen tulkittiin kuitenkin vaikuttaneen kaikkein eniten arkkitehtuuriin metafysiikkaan ja olemassaoloon liittyvät ikuiset aiheet, jotka ovat todennäköisesti yhtä ajankohtaisia yhteiskunnan tilanteesta ja vakaumuksesta riippumatta niin 1950-luvulla, 2020-luvulla kuin myös tulevaisuudessa.

Avainsanat: Arkkitehtuuri, kirkkoarkkitehtuuri, sakraaliarkkitehtuuri, arkkitehtuurikokemus, ajattomuus, Kalevan kirkko, Reima Pietilä, Raili Pietilä

Tämän julkaisun alkuperäisyys on tarkastettu Turnitin OriginalityCheck –ohjelmalla.

SISÄLLYSLUETTELO

1. JOHDANTO	1
1.1 Kirkko yhteiskunnan muutoksessa	1
1.2 Arkkitehtuurin ajattomuus	2
1.3 Kandidaatintyön tutkimusaineisto, analysointi ja luotettavuus	2
2. KIRKKOARKKITEHTUURI MUUTTUVASSA YHTEISKUNNASSA	4
2.1 Evankelisluterilaisen kirkkoarkkitehtuurin kokonaisuus	4
2.2 1950-luvun modernin kirkkoarkkitehtuurin muotoutuminen Suomessa ...	6
2.3 Kirkkoarkkitehtuurin haasteet yhteiskunnan muuttuessa	8
3. RAILI JA REIMA PIETILÄN SUUNNITTELUIDEOLOGIA	11
4. KALEVAN KIRKON ARKKITEHTUURI 1950-LUVULTA 2020-LUVULLE	15
4.1 Suunnittelukilpailu	16
4.2 Toteutusvaihe ja rakentaminen	18
4.3 Kalevan kirkko vuonna 2020	21
5. YHTEENVETO	26
LÄHTEET	27
LIITE 1	29

1. JOHDANTO

1.1 Kirkko yhteiskunnan muutoksessa

”En käy koskaan uskonnollisissa paikoissa, kuten kirkoissa, uskonnollisista syistä” oli yleisin vastaus yhteen ISSP:n vuonna 2018 järjestämän tutkimuksen kysymykseen. 41,8 % osallistuneista vastasi, ettei uskonto ole enää nykyään yhtä tärkeä osa elämää kuin ennen. (International Social Survey Programme & Melin 2018, s. 40, s. 45–46) Tutkimuksesta nähdään, että Suomessa uskonnollinen identiteetti ja uskonnollinen käyttäytyminen ovat muutoksessa, mikä vaikuttaa myös kirkkoihin ja kirkkoarkkitehtuuriin liittyvien kokemusten ja käsitysten muuttumiseen. Miten uskonnollisuuden vähentyessä ja muuttuessa olemassa oleva kirkkoarkkitehtuuri kestää aikaa?

Tässä kandidaatintyössä tutkitaan Kalevan kirkon kirkkoarkkitehtuurin ajattomuutta ja ajan kestämistä. Ajattomuus on hyvin abstraktinen ja moniulotteinen käsite, joka on määritelty tarkoittavan tässä tutkielmassa kahta asiaa: kirkkoarkkitehtuurin esteettisen miellyttävyyden säilymistä ja kirkkoarkkitehtuurin kokemuksellisuuden säilymistä.

Kalevan kirkon arkkitehtuuri on kerännyt arvostusta 1960-luvulta lähtien. 1990-luvun alussa Docomomo Suomi Finland ry lisäsi Kalevan kirkon suomalaisen modernin arkkitehtuurin merkkiteosvalikoimaan, ja 2000-luvun lopussa Museovirasto kuvaili Kalevan kirkkoa Suomen uudemman arkkitehtuurin monumentaalisimmaksi esimerkiksi (Docomomo Suomi Finland ry 2020; Museovirasto 2009). Lähes kuusikymmentä vuotta myöhemmin Kalevan kirkko on edelleen muotokieleltään ja arkkitehtuurikokemukseltaan yksi ainutlaatuisimpia kirkkorakennuksia Suomessa.

Tämä kandidaatintyö tutkii ja analysoi Kalevan kirkon arkkitehtuurisuunnittelun ja kirkkoarkkitehtuurin vaikutusta Kalevan kirkon ajattomuuteen yhteiskunnan ja uskonnollisuuden muututtua vuosina 1959–2020. Tutkielman tavoitteena on selvittää, miten Kalevan kirkon ajaton arkkitehtuuri on muodostunut ja säilynyt vuosikymmenten ajan. Lopuksi työssä pohditaan, voiko Kalevan kirkon kirkkoarkkitehtuurin ajattomuus säilyä myös tulevaisuudessa.

1.2 Arkkitehtuurin ajattomuus

Tässä tutkielmassa arkkitehtuurin ajattomuudella tarkoitetaan kokonaisuutta, jonka aineelliset ja aineettomat ominaisuudet kestävät aikaa. Tarkemmin määriteltynä Kalevan kirkon ajattomuus tarkoittaa kahta asiaa: kirkkoarkkitehtuurin esteettisen miellyttävyyden säilymistä ja kirkkoarkkitehtuurin kokemuksellisuuden säilymistä. Niitä tarkastellaan niin yleisellä tasolla, osatekijöiden kautta kuin myös uskonnollisten ja yhteiskunnallisten muutosten näkökulmasta.

Kalevan kirkon esteettisen miellyttävyyttä tutkitaan analysoimalla kirkon konkreettista arkkitehtuuria ja sen kestävyyttä. Kokemuksellisuutta ja sen säilymistä analysoidaan lisäksi arkkitehtuurista syntyvien kokemusten ja ajatusten kautta. Kokemuksellisuuden analysointiin hyödynnetään kirjallisia kokemushaastatteluja. Kyseiset haastattelut ovat opinnäytetyön laajuuden myötä tutkimuslaadultaan ja luotettavuudeltaan laadullisia (Sarajärvi & Tuomi 2013, s. 4). Laajuuden vuoksi myös kokemuksellisuuteen liittyvää arkkitehtuurifilosofiaa sekä fenomenologiaa käsitellään työssä pintapuolisesti.

1.3 Kandidaatintyön tutkimusaineisto, analysointi ja luotettavuus

Tämän kandidaatintyön tutkimusaineistona käytetään kirjallisuutta, tutkimuksia ja dokumentteja, jotka ovat keskeisiä kandidaatintyön kannalta. Tutkimusaineistoon ja kirjallisuuteen sisältyy Kalevan kirkon arkkitehtien, Raili ja Reima Pietilän, sekä muiden rakennushankkeeseen vaikuttaneiden ihmisten lausuntoja. Niiden lisäksi tätä kandidaatintyötä varten on tehty yhdeksän kirjallista henkilöhaastattelua, jotka ovat tutkimuslaadultaan laadullisia (Sarajärvi & Tuomi 2013, s. 4). Haastattelujen avulla on voitu hahmottaa ihmisten ajatuksia ja mielipiteitä Kalevan kirkon arkkitehtuurista ja kokemuksellisuudesta vuonna 2020. Ne tuovat kandidaatintyön aiheeseen arvokasta ja tärkeää vastapainoa suunnitteluideologialle ja muille arkkitehtuuriin sekä Kalevan kirkkoon erikoistuneille lähteille.

Kandidaatintyöhön käytettyyn lähdekirjallisuuteen kuuluu teoksia, joissa käsitellään suomalaista ja kansainvälistä arkkitehtuurihistoriaa, kirkkoarkkitehtuuria ja arkkitehtuurifilosofiaa. Tälle kandidaatintyölle keskeisiä aiheita ovat suomalainen ja kansainvälinen moderni arkkitehtuuri, sakraaliarkkitehtuurin suunnitteleminen, Kalevan kirkko, Raili ja Reima Pietilä sekä arkkitehtuurin kokemuksellisuus.

Tässä kandidaatintyössä käytettyjen tutkimusten ja tilastojen kautta käsitellään Suomen yhteiskunnan uskonnollista muutosta kirkkoarkkitehtuurin kannalta. Työssä hyödynnetään ISSP:n vuonna 2018 Suomessa toteutetun tutkimuksen tutkimustuloksia

ja -vastauksia, jotka ovat olennaisia kandidaatintyön osalta. ISSP:n tutkimuksessa tutkittiin suomalaisten arvoja ja uskonnollisuutta erilaisten kysymysten ja väitteiden avulla. (International Social Survey Programme & Melin 2018) Lisäksi analyysissä hyödynnetään tilastotietoja Kalevan seurakunnan jäsenmäärästä ja Suomen evankelis-luterilaisen kirkon jäsenmäärästä.

Tämä kandidaatintyö on tutkimusmenetelmiltään ja luotettavuudeltaan kvalitatiivinen tutkimus, joka perustuu monipuolisen tutkimusaineiston analysointiin. Tämän työn tavoitteena on saavuttaa syvempi ymmärrys Kalevan kirkon kirkkoarkkitehtuurin ajattomuudesta, sen muodostumisesta ja säilymisestä muuttuvassa yhteiskunnassa.

2. KIRKKOARKKITEHTUURI MUUTTUVASSA YHTEISKUNNASSA

Suomen vanhimpia, säilyneitä kirkkorakennuksia ovat 1200–1400-luvun katoliset kivikirkot. Niiden uskonnollisten tarinoiden kuvitukset ja suitsukkeiden tuoksuinen tunnelma vei ihmisten ajatukset pois harmaan arjen puutteista ja köyhyydestä. Reformaation myötä luterilaisuus rantautui Suomeen ja katolilaisia kivikirkkoja seurasi puiset, luterilaiset keskeiskirkot, ja suomalainen sakraaliarkkitehtuuri kehittyi harmonisemmaksi. Suurin osa Suomen evankelisluterilaisista kaupunkikirkkoista rakennettiin toisen maailmansodan jälkeen. Kaupunkikirkkojen arkkitehtuuri tavoitteli ihmisten yhteen tuomista ja aktiivisempaa kirkkoarkkitehtuuria. (Jetsonen & Jetsonen 2008, pp. 6–7) Kirkkoarkkitehtuurin ja sakraalitilojen suunnittelu on ollut aina sidoksissa vallitsevaan uskontoon ja yhteiskunnan muutoksiin. Miten kirkkoarkkitehtuuri kestää ja säilyy, kun kirkkorakennuksen valmistuttua yhteiskunnan muuttuminen jatkuu?

Tässä pääluvussa käsitellään kokoavasti evankelisluterilaisen ja modernin kirkkoarkkitehtuurin pääpiirteet, jotka vaikuttivat merkittävästi Kalevan kirkon kaltaisten suurien kaupunkikirkkojen arkkitehtuuriin 1950–1960-luvulla. Lopuksi näiden tietojen pohjalta tarkastellaan olemassa olevan ja uuden kirkkoarkkitehtuurin haasteita yhteiskunnan muuttuessa.

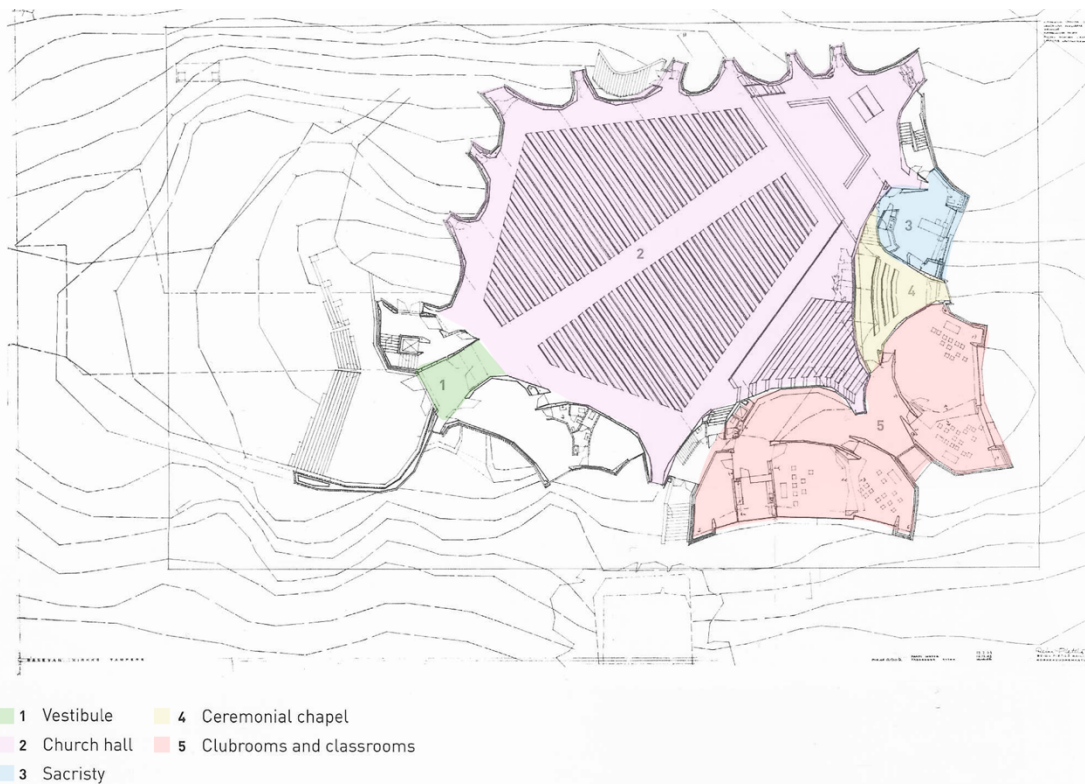
2.1 Evankelisluterilaisen kirkkoarkkitehtuurin kokonaisuus

Suomen evankelisluterilainen kirkko tunnustaa luterilaisuuden mukaista protestanttista kristinuskon suuntausta. (Uskonnot Suomessa 2007) Kristinuskon näkökulmasta kirkko on ensisijaisesti ”*domus Dei*” eli *Jumalalle pyhitetty huone*, jota saa käyttää ainoastaan sen pyhyyteen soveltuviin tarkoituksiin. Samalla kirkko on myös ”*domus ecclesiae*” eli *seurakunnan koti*, koska kristinuskon Jumala ei tahdo eristäytyä ihmisistä vaan olla vuoropuhelussa heidän kanssaan. (Kirkkohallitus 2019, s. 9)

Kirkkorakennuksen Jumalan ja seurakunnan kaksiosainen rooli näkyy esimerkiksi kirkkosalin tilallisuudessa, jossa viestintä tapahtuu kahteen suuntaan: alttarilta seurakuntaan päin ja seurakunnasta alttarille päin. (Kirkkohallitus 2019, s. 11–12) Se on myös yksi evankelisluterilaiselle kirkkoarkkitehtuurille tyypillisistä arkkitehtonisista ratkaisuista. Evankelisluterilainen kirkkoarkkitehtuuri mukailee luterilaisesta ja protestanttista kirkkoarkkitehtuuria, joissa jumalanpalvelukset perustuvat suurimmaksi osaksi puhuttuun sanaan. Kyseisten kirkkorakennusten arkkitehtuurissa se näkyy hyvin esimerkiksi

kirkkosalin arkkitehtuurissa, jonka tilajako, akustiikka ja tilallisuus perustuvat jumalanpalveluksen kuulemiseen. (Jetsonen & Jetsonen 2008, p. 9) Kyseessä on oiva esimerkki siitä, miten evankelisluterilainen kirkkoarkkitehtuuri sisältää yhtä aikaa kristinuskoon liittyviä elementtejä sekä arkkitehtonisia, teknisiä suunnitteluratkaisuja, joilla on omat mutta yhtenevät tavoitteet.

Suomen luterilaisissa kirkoissa on ollut 1800-luvusta asti selkeä tilallinen jako ja muoto, jotka ovat vuosisatojen myötä kehittyneet pitkäkirkoista, ristikirkkoihin, keskeiskirkkoihin ja vapaamuotoisiin modernistisiin kirkkoihin. (Jetsonen & Jetsonen 2008, pp. 6–8) Arkkitehtuurin on tullut tarjota tarpeelliset tilat uskonnolliselle työlle ja toiminnalle kirkon muodosta riippumatta. Kuvasta 1. hahmottuu Kalevan kirkon tilajako, jossa osa tiloista on evankelisluterilaiselle kirkolle tyypillisesti julkisempia ja osa yksityisempiä. Evankelisluterilaisissa kirkoissa luonteeltaan kaikista julkisimpia tiloja ovat sisääntulo, sen yhteydessä olevat yleiset wc- ja eteistilat sekä kirkkosali, jonka päässä on alttaritila ja saarnatuoli. Vähemmän julkisia mutta yleensä ihmisille avoimia tiloja ovat kuoron ja urun tilat, jotka ovat kirkkosalin yhteydessä. Kirkkorakennuksen yksityisiä tai rajatumpia tiloja ovat seurakunnan työntekijöiden omat tilat, sakasti ja seremoniakappeli. Modernin evankelisluterilaisen kirkon yhteydessä on yleensä myös monitoimitiloja ja luokkahuoneita, jotka soveltuvat seurakunnan kerhotoimintaan ja vapaa-ajan aktiviteetteihin sekä mukautuvat myös muihin tarpeisiin. (Kirkkohallitus 2019, s. 12–13, s. 118–119)

Kuva 1. Kalevan kirkon yksinkertaistettu tilajako ja tilojen luonne. (Mukailtu Jetsonen & Jetsonen 2008, p. 74)

Evangelisluterilaisen kirkkoarkkitehtuurin tilallisuus on erilaista kirkkorakennuksen eri tiloissa. Tilallisuudella tarkoitetaan tässä yhteydessä arkkitehtuurista ja arkkitehtonisista elementeistä muodostuvaa käsitystä sisätilan luonteesta. Kirkkorakennusten julkisesta käyttötarkoituksesta ja käytöstä voidaan päätellä, että evangelisluterilainen kirkkoarkkitehtuuri keskittyy todennäköisimmin juuri julkisten tilojen tilallisuuteen. Sirkkaliisa Jetsonen (2008) kirjoittaa, että suomalaisille kirkoille ominaisin ja erityisin piirre on tilan ja valon vuorovaikutus. Se toistuu myös Kalevan kirkon kirkkosalissa, jossa kirkkosalin korkeus, pyöreät muodot, pitkät ikkunat ja luonnonvalo ovat pääosissa luomassa kirkkosalin tilallisuutta. Muita evangelisluterilaisen kirkkoarkkitehtuurin tilallisuuteen vaikuttavia tekijöitä ovat esimerkiksi sisätilojen valon määrä, näkymät, akustisuus ja materiaalivalinnat. (Jetsonen & Jetsonen 2008, s. 6–9)

Kirkkosalin korkeus ja ylävalo ovat evangelisluterilaisen kirkkoarkkitehtuurin suunnitteluratkaisujen lisäksi myös hengellistä tilallisuutta vahvistavia elementtejä, koska niihin liitetään monia mielikuvia uskonnollista arvoista, elämyksistä ja tunteista. (Pallasmaa 2008, s. 303) Onkin todennäköisesti mahdotonta, että ihmiset eivät liittäisi evangelisluterilaisen kirkkoarkkitehtuurin tilallisuuteen uskonnollisia arvoja ja tunteita. Pallasmaa (2008) tuokin esille, että kirkkotilojen akustisuus, kosketuselämykset ja tuoksut ovat muodostuneet osaksi hartauden vaikutelmaa, joka suuntaa ajatukset kohti uskonnollisia arvoja, tunteita ja elämyksiä. Evangelisluterilaisen kirkkoarkkitehtuurin tilallisuutta voidaan siten tiettyyn pisteeseen kuvata arkkitehtonisten ratkaisujen ja ominaisuuksien kautta, mutta lopulta kirkkorakennuksen tilallisuudesta muodostuva kokemus on hyvin henkilökohtainen.

Evangelisluterilaisten kirkkojen erilaiset sivutilat, kuten luokkahuoneet, toimistotilat ja monitoimitila, muistuttavat usein arkkitehtoniselta tilallisuudeltaan enemmän yleistä ja perinteistä julkista rakentamista kuin sakraaliarkkitehtuuria. (Koho 2008a, s. 164–167) Se on kuitenkin seurausta siitä, että kyseiset tilat ovat myös käyttötarkoitukseltaan enemmän arkisia ja seurakunnan eri toimintoja palvelevia kuin sakraaleja tai hartaita.

2.2 1950-luvun modernin kirkkoarkkitehtuurin muotoutuminen Suomessa

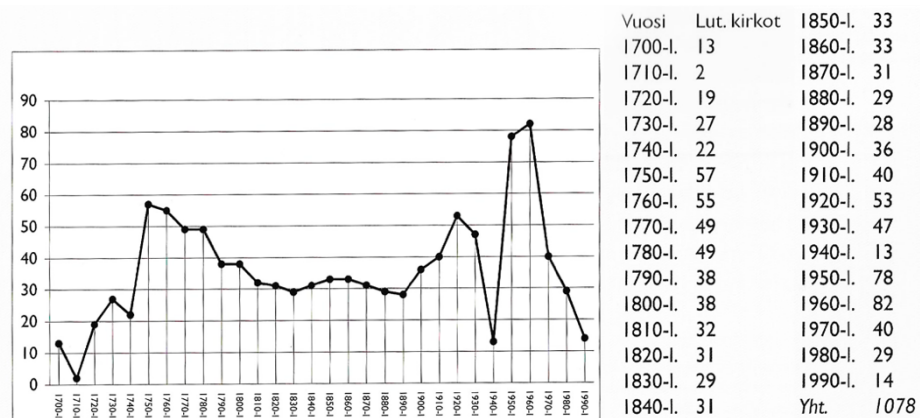
1900-luku oli tärkeä vuosisata modernin suomalaisen kirkkoarkkitehtuurin synnylle. 1900-luvun alkupuolella rakennustaiteeseen ja arkkitehtuurisuunnitteluun vaikuttivat klassismin, funktionalismin, romantiikan ja modernismin tyyliunnat. (Standertskjöld 2008, s. 327–336) Vuosisadalla vallinneet tyyliuuntaukset ja yhteiskuntaan vaikuttaneet merkittävät tapahtumat muovasivat Kalevan kirkkoa ja muuta Suomen modernin kirkkoarkkitehtuurin rakennuskantaa.

Funktionalismi toi arkkitehtuurisuunnitteluun ajattelumallin, jonka mukaan arkkitehtuurin muoto tuli rakennuksen käyttötarkoituksesta, toiminnosta tai tehtävästä. Elina Standertskjöld (2008) tulkitsee funktionalismin vahvistuneen Suomessa entisestään, kun pörssi romahti vuonna 1929 ja lama levisi maailmanlaajuisesti. Arkkitehtuurissa luovuttiin kaikesta, mikä oli ylimääräistä tai turhaa, asuntojen koot pienenivät ja rakentaminen standardisoitui. (Standertskjöld 2008, s. 327) Koruttomuus ja askeettisuus olivat arvoja, jotka sopivat niin funktionalistiseen modernismiin kuin kristilliseen etiikkaankin. Siten näiden kahden kohtaaminen ja yhdistyminen suomalaisessa kirkkoarkkitehtuurissa oletettavasti tapahtui hyvinkin luonnollisesti.

1940-luvulla rakentamisessa näkyi Suomen ja Neuvostoliiton välillä käydyn talvisodan ja toisen maailmansodan vaikutukset. Vuosien 1939–1940 talvisodasta aiheutui asunto- ja materiaalipulaa, minkä seurauksena rakentamisen painopiste siirtyi uudelleenrakentamiseen. (Rauske 2008, p. 52) Elina Standertskjöld (2008) kuvailee ihmisten kaivanneen sodan jälkeen jatkuvuutta ja turvaa, mikä palautti moderniin arkkitehtisuunnitteluun romantiikkaa: vapaita muotoja, lämpöä, luonnonmateriaaleja ja kodikkuutta. Vastaavia piirteitä kuten muodonannon vapautumista ja puisen sisustuksen lämminhenkisyyttä löytyy myös Kalevan kirkosta.

Uuden, suomalaisen arkkitehtuurin suunnittelemisessa alkoi 1950-luvulla vaikuttaa yhä enemmän arkkitehtien opilliset ristiriidat ja teknologistaloudellisista ihanteista irtautuminen. Vuosisadan puolivälistä lähtien Suomen modernistisen koulukunnan ajatukset ja arvot alkoivat hiljalleen erota modernin arkkitehtuurin kansainvälisestä arvomaailmasta. (Koho 2008a, s. 157–159) Voidaankin päätellä, että tämä arkkitehtuurin käsityksessä etenevä murros mahdollisti modernin kirkkoarkkitehtuurin kehittymisen Suomessa. Modernin kirkkoarkkitehtuurin kehitystä tuki myös uusien kirkkorakennusten tarve (Hanka 2008, s.283). Uusia, moderneja kirkkoja rakennettiin juuri 1950- ja 1960-luvulla historiallisen paljon, mikä hahmottuu taulukossa 1. Jälkeenpäin 1950-lukua on

Taulukko 1. Vuosina 1700-2000 rakennetut luterilaiset kirkot Suomessa. (Hanka 2008, s.283).

pidetty Suomessa modernin kirkkoarkkitehtuurin ”kultaisena vuosikymmenenä”, koska useimmat Suomen rakennustaiteellisesti merkittävimmät kappeli- ja kirkkorakennukset saivat alkunsa juuri sen aikana (Paavilainen 2008, s. 108).

2.3 Kirkkoarkkitehtuurin haasteet yhteiskunnan muuttuessa

Vuoden 2020 alussa Suomen evankelisluterilainen kirkkoon kuului 68,6 % väestöstä, mikä teki siitä Suomen suurimman uskonnollisen yhdyskunnan. Suomen evankelisluterilaisen kirkon jäsenmäärä on kuitenkin ollut laskussa, sillä vastaava prosenttiluku oli 1980-luvulla vielä 90 %. (Suomen evankelisluterilainen kirkko 2020) Samaan aikaan ihmiset ovat muuttaneet maaseudulta kaupunkeihin tasaisen nousujohteisesti. (Tervo 2019, s. 254–261) Tampere on ollut vuosina 2019–2020 Suomen halutuin muuttokohde (Pajunen 2020). Näiden ilmiöiden seurauksena 1900-luvun kaupunkikirkot kuten Tampereen Kalevan kirkko ovat helpoiten saavutettavia kirkkorakennuksia lisääntyville kaupunkilaisille, mutta niissä käyminen toisaalta vähenee. Nämä ja vastaavat sosiologiset ja uskonnolliset muutokset koettelevat tällä hetkellä eniten juuri suurten kaupunkien olemassa olevia kirkkorakennuksia.

Kirkkorakennukset kuten kaikki sakraalirakennukset ovat ennen kaikkea uskonnollisia rakennuksia. Kuvassa 2. esitetään kirkkorakennuksiin liittyviä arvoja, joista painavin on kirkon hengellinen arvo. Muiden arvojen painottuminen vaihtelee eri aikoina suunnitelluissa kirkkorakennuksissa. (Kirkkohallitus 2019) Kirkkoarkkitehtuurin ensisijainen tavoite on mahdollistaa uskonnollinen työ ja toiminta sekä uskonnollisen kokemuksen kokeminen. Uskonnollisen yhteisön pieneneminen ja kirkossa käymisen väheneminen

Kuva 2. Kirkkorakennukseen liittyviä arvoja. (Mukaiiltu Kirkkohallitus 2019, s. 33)

voidaan tulkita synnyttävän haasteita nykyisille kirkkorakennuksille sekä uusien kirkkorakennusten suunnitteluun. Erityisesti sadoille tai tuhansille kävijöille suunnittelut ja rakennetut kirkot eivät sovellu yhtä hyvin pienten ryhmien kokoontumisiin, joita on nykyään enemmän (Kirkkohallitus 2019, s. 26). Sellaisia kirkkoja ovat monet 1950- ja 1960-luvun kaupunkikirkoista kuten myös Kalevan kirkko, jonka jumalanpalveluksissa kävi vuonna 1966 keskimäärin noin 1200–1300 ihmisistä. (Eskelinen & Runsas 2016, s. 10–23)

Ajan kuluessa ja näkemysten muuttuessa myös kirkkoarkkitehtuurin tulee muuttua. Uudessa testamentissa ei määritellä jumalanpalvelustilaa koskevia ohjeita, joten kristityillä on uskonnon näkökulmasta lupa ja velvollisuus etsiä jumalanpalvelukseen parhaiten soveltuvaa tilaa ja sen muotoa. (Paavilainen 2008, s. 118) Kirkkoarkkitehtuuri onkin muuttunut 1200-luvun pimeistä, pienistä kivistä kirkkoista 1900-luvun Kalevan kirkon kaltaisiin vapaamuotoisiin, monumentaalisiin kirkkoihin (Jetsonen & Jetsonen 2008). Niiden välillä tapahtuneissa muutoksissa kesti kuitenkin melkein tuhat vuotta. Jos yhteiskunnalliset ja uskonnolliset muutokset jatkuvat Suomessa seuraavan vuosituhatosen ajan samanlaisina, on mahdollista, että olemassa oleva kirkkoinfrastruktuuri ei pysty mukautumaan muutoksiin tarpeeksi hyvin. Tilannetta hankaloittaa myös se, että uutta kirkkoarkkitehtuuria rakennetaan Suomessa enää hyvin vähän (Hanka 2008, s. 283). Siten nykyisiin ja tuleviin tarpeisiin vastaavaa uutta kirkkoarkkitehtuuria ei suunnitella riittävästi tai ollenkaan.

Sakraaliarkkitehtuurin muuttaminen ja uudistaminen voivat olla vaikeita haasteita myös arkkitehteille. Kirkkoarkkitehtuuriin, kristinuskoon ja seurakunnan toimintaan kuuluu paljon perinteitä ja traditioita. Evankelisluterilaista kirkkoarkkitehtuurissa on toistunut samankaltaisia arkkitehtonisia piirteitä ja elementtejä vuosisatojen ajan. On mahdollista, että kirkkoarkkitehtuurin yleisesti hyväksytyt piirteet ja uskontoon liittyvä herkkyys voivat vaikuttaa alitajuntaisesti arkkitehtuurisuunnittelun luovuuteen ja määrittää rajat, joiden sisällä luovuutta voi turvallisesti toteuttaa. Uskonnollisuus voidaan siinä mielessä nähdä rajoittavana tekijänä, mutta toisaalta se voi tuoda suunnitteluun uusia ulottuvuuksia. Kirkkoarkkitehtuurille sallitaan rakennustaiteelle tyypillisiä taiteellisia vapauksia, joiden avulla sakraaliarkkitehtuuria voidaan tulkita, tutkia ja toteuttaa. Erilaiset 1900-luvun kirkkorakennukset voivat puolestaan rohkaista kirkkoarkkitehtuurin uudistamista, kun huomataan, että kirkkorakennus pystyy säilyttämään samat toiminnot ja ominaisuudet arkkitehtuurin muodonannon, elementtien ja piirteiden vapautuessaakin.

Rakennukset ja niiden taiteelliset ominaisuudet eroavat kuitenkin muusta taiteesta kuten maalauksista tai veistoksista funktionaalisuutensa takia. Kirkkorakennuksen käyttötarkoitus vaikuttaa suoraan siihen, miten rakennus koetaan ja arvioidaan. (Rantala 2006,

s. 271) Ihmisen mielipiteeseen kirkon käyttötarkoituksesta taas voi vaikuttaa vakaumus ja henkilökohtaiset ajatukset kristinuskosta. Ne voivat ohjata hänen suhtautumistaan kirkon käyttöön, joka puolestaan vaikuttaa arvioon arkkitehtuurista positiivisesti, negatiivisesti tai jollain muulla tapaa. Siten esimerkiksi evankelisluterilaisen ja ateistin arviot Kalevan kirkon esteettisestä miellyttävyydestä, kokemuksellisuudesta ja ajattomuudesta voivat olla erilaiset.

Arkkitehtien näkemykset kirkkoarkkitehtuurista ja suunnittelulähtökohdista ovat myös henkilökohtaisia ja eriäviä. Timo Kohon mielestä (2008b) arkkitehdit lähestyvät sakraaliarkkitehtuuria enemmän teknisestä kuin uskonnollisesta näkökulmasta. Juhani Pallasmaa (2008) taas tulkitsee, että kirkkoarkkitehtuurin suunnittelua hallitsevat täysin henkiset ja vertauskuvalliset ulottuvuudet. Eroihin voi vaikuttaa arkkitehtien arvot ja kokemukset esimerkiksi uskontoon liittyen. Toisaalta on myös mahdollista, että monet arkkitehdit kokevat kirkkoarkkitehtuurin uskonnollisuuden ja kokemuksellisuuden haastavana lähtökohdiana, jolloin teknisen, rakenteellisen tai esteettisen näkökulman kautta voi olla helpompi lähestyä suunnittelua. Uskonnollisuuden vähentyessä ja evankelisluterilaisen kirkon jäsenmäärien laskiessa voidaan pohtia, onko ei-uskonnollisia arkkitehteja tulevaisuudessa enemmän, ja miten se puolestaan näkyy sakraaliarkkitehtuurin suunnittelussa.

Yhteiskunnan sosiologiset ja uskonnolliset muutokset luovat haasteita kirkkorakennuksille (Kirkkohallitus 2019, s. 24). ISSP:n tutkimuksen (2018) vastaajista 40,1 % sanoi, ettei käy koskaan uskonnollisessa paikassa kuten kirkossa uskonnollisista syistä. 41,3 % osallistuneista koki olevansa jokseenkin, hyvin tai erittäin ei-uskonnollinen. 70,8% osallistuneista kuitenkin vastasi, että heidän mielikuvansa evankelisluterilaisesta kirkosta on melko tai erittäin myönteinen. (International Social Survey Programme & Melin 2018, s.40, s. 45–47) Tästä voidaan päätellä, että monet ei-uskonnolliset näkevät kuitenkin evankelisluterilaisuuden positiivisessa valossa ja vakaudestaan riippumatta voivat myös siten kokea evankelisluterilaisen kirkkoarkkitehtuurin miellyttävänä. Kirkkoarkkitehtuurin ajattomuuden ja ajallisen säilymisen kannalta olisikin tärkeää, että mahdollisimman monet voisivat kokea kirkkoarkkitehtuurin esteettisesti miellyttävänä ja kokemuksellisenä yhteiskunnallisista ja uskonnollisista muutoksista huolimatta.

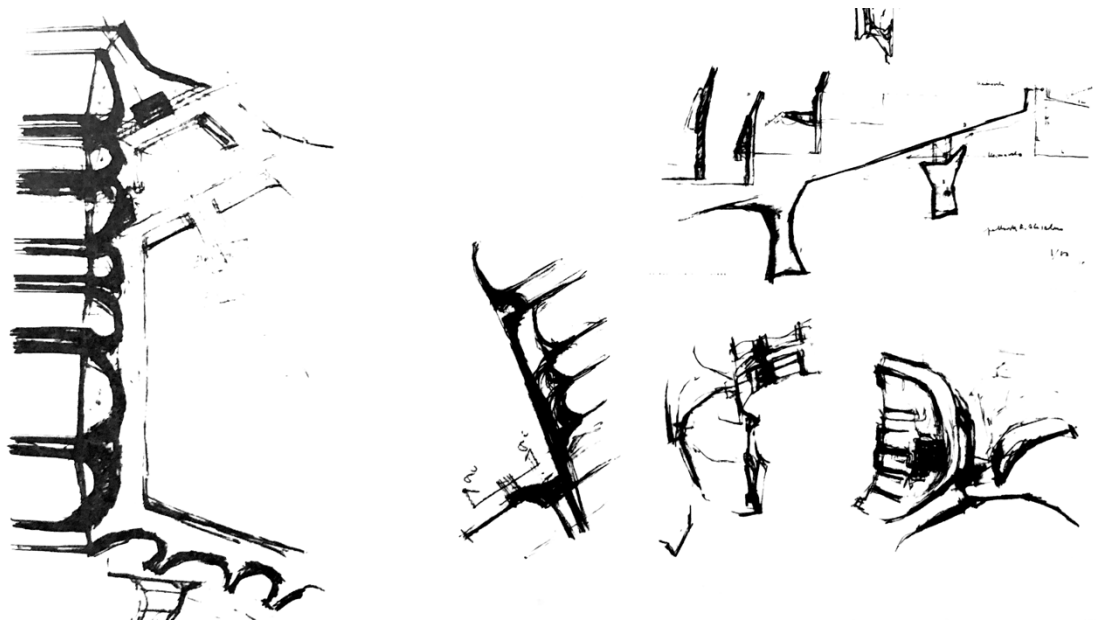
3. RAILI JA REIMA PIETILÄN SUUNNITTELUIDEOLOGIA

Reima ja Raili Pietilän (os. Raili Paatelaisen) arkkitehtuurituotantoa on lähes mahdoton lokeroida tiettyyn ideologiaan tai kategorisoida yhteen tyylisuuntaan. Parin suunnittelu-kohteista on myös vaikea määritellä säännöllisesti toistuvaa yhtenäistä muoto-oppia tai sommitteluoppia. Jokainen suunnittelutehtävä nähtiin ainutlaatuisena ja sille etsittiin juuri sille sopivat, omakohtaiset teemat. (Koho 1995, s. 8)

Reima Pietilän julkisen aseman myötä monet Pietilöiden suunnittelutöistä yhdistetään automaattisesti Reimaan, vaikka hän toi toistuvasti esille myös Railin roolia ja painotti töiden jakaantuvan tasan heidän välillään. Raili Pietilä pysytteli kuitenkin taka-alalla omasta tahdostaan ja siten Pietilöiden suunnittelua on pystytty lähtökohtaisesti tulkitsemaan paremmin Reiman avoimuuden ja aktiivisuuden kautta. Reima laati kuitenkin Kalevan kirkon kilpailuehdotuksen vielä yksin vuonna 1959 ennen kuin Raili Paatelainen tuli hänen työparikseen vuonna 1960. (Johansson 2008b, s. 10–11) Ajoituksen pohjalta voidaan päätellä, että vielä Kalevan kirkon kohdalla erityisesti Reima Pietilän ajatusmaailma ja suunnittelumenetelmät vaikuttivat Kalevan kirkon alkuvaiheessa linjattuun arkkitehtuuriin, suunnittelulähtökohtiin ja siten osittain myös kirkon ajattomuuteen. Pariskunnan yhteistyö Kalevan kirkon parissa alkoi kuitenkin kilpailuvoittoa seuranneena vuonna heidän uudessa, yhteisessä toimistossaan. (Johansson 2008b, s. 10–11).

Reima Pietilä on yksi harvoista suomalaisista arkkitehteistä, jotka ovat keskittyneet arkkitehtuuriteorian ja -filosofian kehittämiseen arkkitehtisuunnittelussa ja suunnittelun ohella. (Koho 1995, s. 9). Filosofinen, teoreettinen ja ihmiskokemusta huomioiva lähestyminen oli siten hyvin ominaista ja tyypillistä Pietilän suunnittelulle. Kyseistä tulkintaa tukevat myös monet Reima Pietilän kirjoittamat artikkelit ja teoreettiset pohdinnat, joissa hän analysoi semiotiikan, fenomenologian, kielitieteen ja monien muiden eri aiheiden roolia arkkitehtisuunnittelussa (Pallasmaa 2008, s. 15–17). Sen pohjalta voidaan ajatella, että Reima Pietilä todennäköisesti halusi suunnittelunsa yleensä nojaavan johonkin. Hän tuntui etsivän suunnitteluratkaisujensa taustalle aina jonkin syyn, menetelmän tai teorian. Arkkitehtonisten valintojen perusteltavuus ja jäljitettävyyys saattavat osaltaan vaikuttaa myös positiivisesti Pietilöiden arkkitehtuurin ja kokemuksellisuuden ajan kestämiseen. Suunnittelukohteiden arkkitehtuurin taustalla olevat ajatukset, merkitykset ja menetelmät voivat säilyä pidempään kuin fyysisesti havaittava ja ikääntyvä arkkitehtuuri.

Kalevan kirkon suunnittelemisen aikoihin 1950-luvun lopulla kieli muodostui kirjoittamisen lisäksi myös tärkeäksi osaksi Reima Pietilän suunnittelumenetelmiä. Kielestä, kielikuvista, puheesta, äänneistä ja niiden rytmin muutoksista tuli työkaluja hänen suunnitteluunsa. Reima Pietilä on myös itse kertonut kielen ja puheen ohjaavan suunnittelutyönsä piirtämistä: ”Puhun piirtäessäni, kielen äänneellisyys ja rytmi hallitsevat kynän liikettä. (...) Suomen kielen paikallissijat ja paikallisuussanasto yhdessä muodostavat suomalaiset tapani kuvata topologista arkkitehtuuria ja tilaa.” (Pallasmaa 2008, s. 21) Pietilän osallistuminen Kalevan kirkon suunnittelukilpailuun vuonna 1959 ajoittuu samoihin aikoihin, kun hän käytti kieltä piirtäessään. Kuvassa 3. näkyy Reima Pietilän piirtämiä kilpailuehdotuksen luonnoksia, joiden voidaan tulkita syntyneen ainakin osittain tämän menetelmän myötä. Reima Pietilän mielestä arkkitehtuuria tuli aina selittää sekä sanallisesti että kuvallisesti, koska vain toinen niistä ei pystynyt yksin käsittämään ja välittämään arkkitehtuurin ilmiötä kokonaisuudessaan (Pallasmaa 2008).

Kuva 3. Reima Pietilän luonnoksia Kalevan kirkosta. (Quantrill 1984, s. 33)

Metaforat muuntuivat kielellisistä myös visuaalisiksi Pietilöiden suunnittelukohteissa vuosien varrella. Raili ja Reima Pietilä pohtivatkin, miten modernista arkkitehtuurista voisi tehdä kertovaa taidetta. Sen pohjalta he pyrkivät palauttamaan metaforisen kontekstin arkkitehtuurisuunnitteluun. Reima Pietilän kuvasi 1970-luvulla valmistunutta Tampereen pääkirjasto Metsoa ylhäältä päin katsottuna kilven kanssa sotaan lähteväksi metsoksi. (Koho 1995, s. 137–139) Kalevan kirkon muotoa on myöhemmin yritetty tulkita vastaavasti kristinuskon kalasymboliksi ja puun lehdeksi. Reiman mielestä arkkitehtuurissa tuli ilmentyä taiteellisuutta, jonka romanttisen ja metafysisen olemuksen ihmiset kokevat todelliseksi ympäristökseen. (Koho 1995, s. 34, s. 72–73) Pietilöille

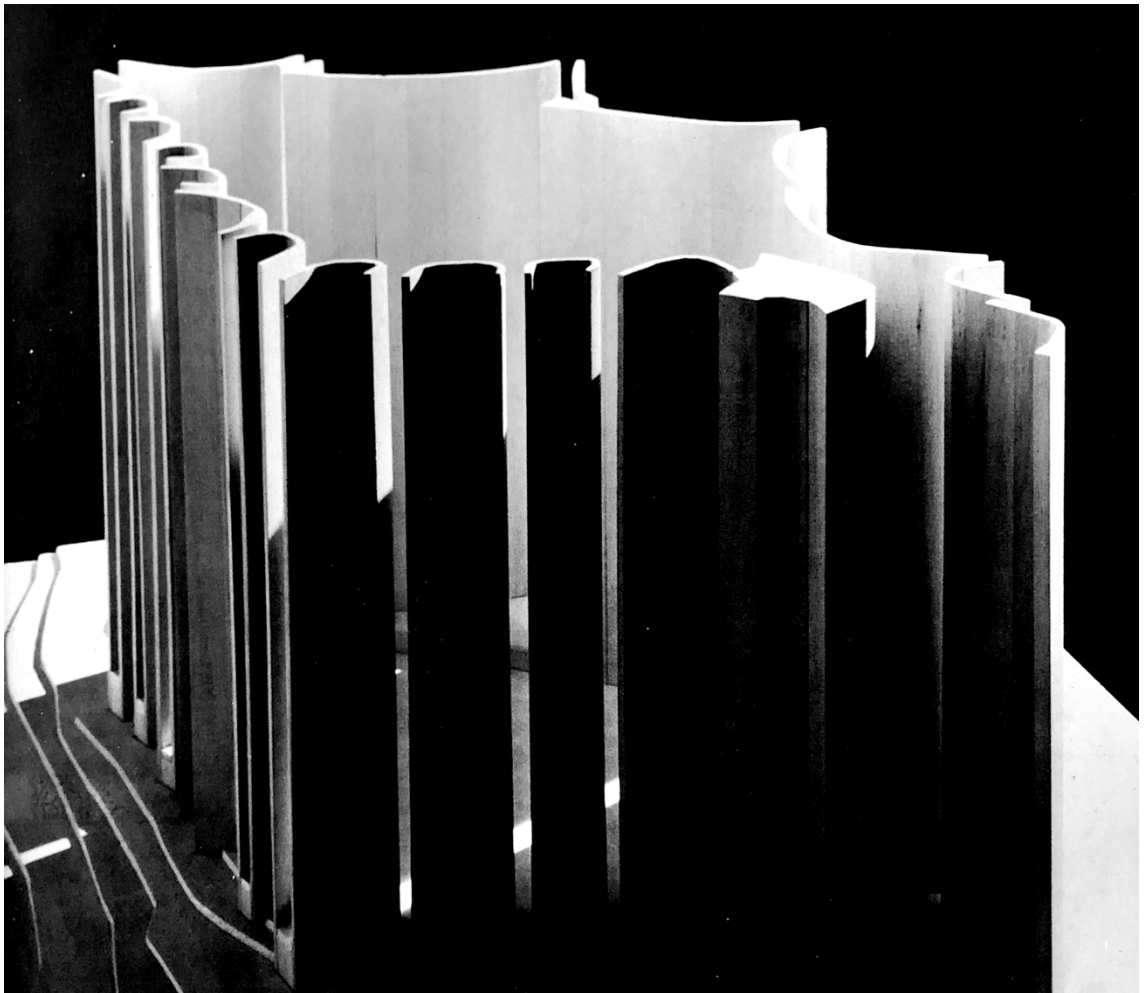
tyypillinen orgaaninen ja vapaamuotoinen arkkitehtuuri saattaa jopa kannustaa suunnittelukohteiden metaforiseen tulkitsemiseen. Heidän arkkitehtuurinsa omalaatuisuus voi taiteen tavoin herätellä ihmisten mielikuvia ja muistoja esimerkiksi suomalaisille tutusta luonnosta, joka on yhtä lailla muotorikasta ja epäsymmetristä.

Pietilöiden arkkitehtuurin on tulkittu pohjautuneen monella tapaa suomalaiseen kulttuuriin, paikkaan ja ”genius lociin” eli paikan henkeen (Quantrill 1984, s. 34). Olli-Paavo Koponen (2008) kuvaa Reima Pietilän tutkineen paikan ja luonnon erityisyyttä modernin arkkitehtuurin laajentumissuuntana. Reima Pietilä on myös itse myöntänyt, että hänen suunnittelunsa sisältää paljon Itä-Karjalan ikimetsiin liittyviä muistoja ja ”korporunoutta” (Koho 1995, s. 11–12). Korporunous voidaan määritellä tarkoittavan suomalaiseen luontoon pohjautuvaa luontoinspiraatiota, joka on luonteeltaan ja tyyliiltään enemmän maanläheistä, karua ja kaunista kuin esimerkiksi hienostunutta. Pietilöiden arkkitehtuurissa korporunous voidaan nähdä esimerkiksi suunnittelulähtökohdissa, symboleissa ja metaforissa, arkkitehtuurin yhtäaikaisena karuutena ja kauneutena, luonnon ajattomuutena ja esimerkiksi Kalevan kirkon arkkitehtuurin jylhyytenä. Juhani Pallasmaa (2016) painottaakin, että arkkitehtuuri on ihmisen rakentamaa luonnon jatketta. Siten esimerkiksi Kalevan kirkon korkea kirkkosali ja kapeista ikkunoista pilkahteleva valo voivat muistuttaa myös kokijaa suomalaisten metsien korkeiden puiden välistä pilkahtelevasta valosta, ja siten kirkon arkkitehtuurista muodostuva kokemus voi saada monia muita merkityksiä uskonnon ulkopuolellakin. Tällainen Pietilöiden kirkko-arkkitehtuuriin liittyvä monipuolisuus ja tulkinnanvaraisuus erityisesti suomalaiseen luontoon liittyen lisäävät ajattomuutta uskonnollisuuden identiteetin ja hengellisyyden muuttuessa.

Arkkitehtuurin orgaanisuus, karuus ja tunteisiin vetoaminen olivat suomalaisuuden lisäksi myös osa modernin arkkitehtuurin kritisoivaa liikehdintää (Koponen 2008, s. 33–34). Reima Pietilän mielestä arkkitehdin ammattiin kuului velvollisuus kehittää yhteiskuntaa ja visiota tulevasta (Koho 1995, s. 10). Sitä hän toteutti haasta-malla käsityksiä arkkitehtuurista niin kirjallisesti artikkeleissa ja keskusteluissa kuin myös konkreettisesti omassa suunnittelussaan. Reima Pietilän suunnittelun pohjavireenä olikin usein tavoite keksiä olemassa olevalle arkkitehtuurille vastakohtaisia ja käyttökelpoisia ideoita, jotka kehittäisivät arkkitehtuuria sekä yhteiskuntaa. (Koho 1995, s. 13) Pietilä salli siten arkkitehtonisille elementeille uudestaan esimerkiksi värien symboliset merkitykset, joita monet arkkitehdit olivat vastakohtaisesti karsineet modernismin tieteellistymisen myötä. Hän halusi myös palauttaa moderniin arkkitehtuurin elämyksellisyyden, kokemuksellisuuden ja sosiaalisen elämän kompleksisuuden. (Koponen 2008, s. 33) Erityisesti 1950-luvulla Pietilä arvioi, että arkkitehtuuri oli kehittymässä selvästi

uuteen suuntaan. Silloin hän halusi kokeilla ja tutkia erilaisia tyylejä, eikä hänen muotokielensä vielä silloin vakiintunut (Koho 1995, s. 13–16). Pietilä laati muodonantoa tutkiessaan luonnosmalleja, joista Kalevan kirkosta tehty pienoismalli näkyy kuvassa 4. Kalevan kirkko voidaankin nähdä yhtenä Reima Pietilän 1950-luvun muodonantoon liittyvistä tutkielmista, joita suunnitellessaan hän jo ajatteli tulevaisuutta ja tulevaa yhteiskuntaa.

Reima ja Raili Pietilän arkkitehtuurin ja suunnittelun voidaan nähdä korostaneen taiteen arvoa rakennustaiteessa, rohkeutta olla erilainen, kehittää vanhaa ja keksiä uutta. (Koho 1995) Raili ja Reima Pietilä ovat yhdessä ja erikseen suunnitelleet monia ainutlaatuisuudestaan tunnettuja, kritisoituja ja arvostettuja rakennuksia Suomessa. Vaikka heidän suunnittelunsa ja arkkitehtuurinsa poikkesivat aikanaan vallitsevat valtavirrasta, se on voinut myös juuri siksi säilyä ainutlaatuisena ja ajattomana.

Kuva 4. Reima Pietilän luonnosmalli Kalevan kirkon hahmosta. (Quantrill 1984, s. 35)

4. KALEVAN KIRKON ARKKITEHTUURI 1950-LUVULTA 2020-LUVULLE

1900-luvun alkupuolen funktionalisen arkkitehtuurin estetiikka ja tehokkuus vaikuttivat suoraan myös silloin suunniteltuun kirkkoarkkitehtuuriin. Aikaisempia funktionalistisia seurakunta- ja kirkkorakennuksia alettiin kuitenkin 1950-luvulla kritisoida pyhän tunteen kadottamisesta (Markku Lahti 2019). Vuosisadan alun sakraaliarkkitehtuuri koki vasta-reaktion, jonka myötä kirkkoihin ja sakraaliarkkitehtuuriin haluttiin palauttaa esimerkiksi kokemuksellisuus. On hyvin todennäköistä, että suomalaiset arkkitehdit pystyivät juuri sakraaliarkkitehtuurin ja arkkitehtikilpailujen kautta tutkia modernismin murrosta ja uusia suuntauksia ja suunnittelulähtökohtia 1950- ja 1960-luvulla.

Reima ja Raili Pietilät kokeilivat muiden arkkitehtien tapaan luovuuden rajojaan kirkkoarkkitehtuurin saralla ja osallistuivat vuonna 1959 Kalevan kirkon suunnittelukilpailuun (Paavilainen 2008 s. 99–118). Kalevan kirkko sai alkunsa Reima Pietilän kilpailuehdotuksesta, mutta Pietilät tekivät yhdessä kirkkoon vielä monia muutoksia jatkosuunnittelu- ja rakennusvaiheessa (Jetsonen & Jetsonen 2003, p. 74). Pietilöiden lopullinen suunnitelma käsitti kirkon ulko- ja sisäarkkitehtuurin lisäksi kirkkosalin kiinteän sisustuksen kuten penkit, urut ja alttarin aina pienimpiä yksityiskohtia myöten (Johansson 2008a, s. 67). Pietilöiden monet, omalaatuiset inspiraationlähteet ja suunnittelumenetelmät sekä 1950-luvun modernin arkkitehtuurin suuntauksiset muovasivat Kalevan kirkosta suomalaista modernismia edustavan kirkkorakennuksen, joka on säilyttänyt ainutlaatuisuutensa Suomen kirkkorakennusten joukossa 1950-luvulta 2020-luvulle asti.

Tässä pääluvussa perehdytään aluksi Kalevan kirkon ajattomuuteen yleisellä tasolla tarkastelemalla kirkkoarkkitehtuuria kokonaisuutena sekä arkkitehtonisten osatekijöiden kautta. Tarkastelussa edetään kronologisesti Kalevan kirkon rakennushankkeen eri vaiheissa ja analysoidaan, miten Kalevan kirkon arkkitehtuurin ajattomuus on muuttunut ja muotoutunut niiden aikana. Sen jälkeen käsitellään Kalevan kirkon arkkitehtuuria kirkon valmistumisen jälkeen ja verrataan sitä 2000-luvun kirkkoarkkitehtuurin teemoihin. Lopuksi syvennyttään erityisesti kokemuksellisuuteen ja siihen, että koetaanko Kalevan kirkko ajattomana vuonna 2020. Tässä osassa hyödynnetään työtä varten tehtyjä yhdeksää kokemushaastattelua. Pääluvun tavoitteena on muodostaa laaja katsaus siitä, miten Kalevan kirkon ajaton arkkitehtuuri on muotoutunut, miten kirkon esteettinen miellyttävyyden ja kokemuksellisuus ovat kestäneet aikaa ja miksi Kalevan kirkon kirkkoarkkitehtuuria voi tulkita ajattomaksi 1950-luvulta 2020-luvulle asti.

4.1 Suunnittelukilpailu

1950-luvulla kirkon ja kotien välinen yhteys Tampereella oli luja. Kalevan seurakunta kasvoi Tampereen seurakunnista suurimmaksi ja kärsi tilojen puutteesta seurakuntatyön ja -toiminnan monipuolistuessa. Tarpeisiin vastattiin vuonna 1959, kun järjestettiin suunnittelukilpailu Kalevan kirkosta. Kilpailussa haettiin monumentaalista kirkkorakennusta Kalevassa sijaitsevan Liisankallion kukkulalle, joka näkyy kuvassa 5. Uuden kirkon tuli vastata rakennuspaikan arvokkuutta sekä olla rakennustaiteellisesti että toiminnallisesti eheä. (Eskelinen & Runsas 2016, s. 39–49)

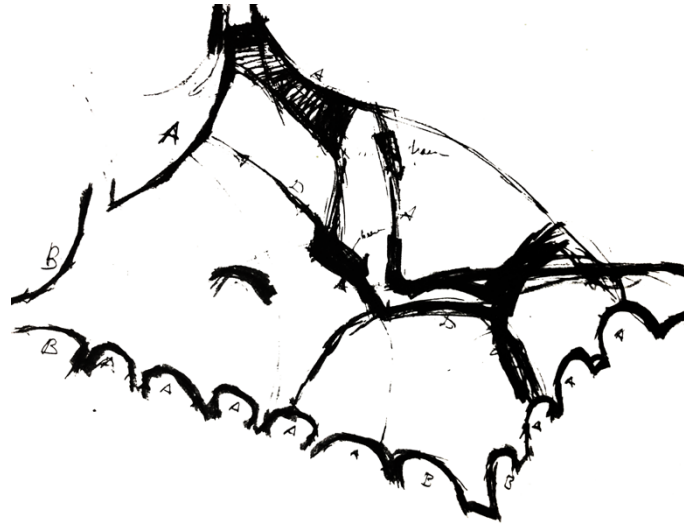
Kuva 5. Näkymä Itsenäisyydenkadulta Liisankalliolle, jolle uusi Kalevan kirkkorakennus määritettiin rakennettavaksi. (Eskelinen & Runsas 2016, s. 53)

Kalevan seurakunnan kirkkoherra Paavo Viljanen painotti kirkkohankkeessa ajattomuutta, runollisuutta ja vallitsevasta arkkitehtuurista erottumista: *”Ajan yleinen materialismi, sekularismi sekä tekniikan palvonta eivät juuri nosta sydäntä ylös pyhään pyörryttävään korkeuteen, eikä silloin synny runoa, ajatonta ja paikatonta, niin kuin suuri taide on.”* (Eskelinen & Runsas 2016, s. 39–49) Kalevan kirkosta toivottiin siis jo alusta alkaen ajatonta kirkkorakennusta. Arkkitehtuurista käyty keskustelu vaikutti varmasti myös Reima Pietilän kilpailuehdotukseen, sillä hän osallistui myös itse aktiivisesti arkkitehtuuria koskeviin keskusteluihin (Koho 1995, s. 25–28). Pietilän suunnitteleman kilpailuehdotuksen kirkkosalin voidaan nähdä kiteyttävän Paavo Viljasen toiveet pyhästä ja pyörryttävästä korkeudesta. On siis hyvin todennäköistä, että Reima Pietilä huomioi jo kilpailuehdotuksensa suunnittelussa seurakunnan esittämät toiveet arkkitehtuurin korkeuden lisäksi myös suuresta taiteesta sekä ajattomuudesta.

Reima Pietilä on sanonut, ettei Kalevan kirkon alkuajatukseksi ollut mikään selkeästi määriteltävä asia. (Koho 1995, s. 34) Reima Pietilän suunnittelemaa kirkkoarkkitehtuuria voisi luonnehtia yhtäaikaaisesti funktionaaliseksi, moniulotteiseksi ja fenomenologiseksi. Timo Koho (1995) korostaa, että Reima Pietilä suunnitteli Kalevan kirkon funktionaaliseksi rakennukseksi, jonka tehtävänä oli ilmaista epäsuorasti todellisuuteen ja olemassaoloon liittyviä metafysisiä ajatuksia. Pietilän lisäksi Juhani Pallasmaa (2006) on kuvannut rakennusta metafysisiksi instrumentiksi, ja verrannut sen olemassaolon konkretisointia arkkitehtuurin ajattomaksi tehtäväksi. Metafyysiset ja filosofiset kysymykset voidaan määritellä lähes ikuisiksi ja ajattomiksi ihmiskunnan pohdinnan-aiheiksi. Kristinusko pyrkii omalta osaltaan vastaamaan näihin samoihin kysymyksiin elämästä ja kuolemasta, mikä on voinut myötävaikuttaa Pietilän näkemykseen kirkkoarkkitehtuurista, sen kokemuksellisuudesta ja ajattomuudesta. Hänen mielestään kirkkorakennus oli metafora nykyisyydestä ja tuonpuoleisesta, ja kyseiseen ideologiaan sopien hän valitsi Kalevan kirkon teemaksi ylösnousemuksen (Koho 1995, s. 34).

Julkisen keskustelun ja Reima Pietilän oman arkkitehtuurifilosofian lisäksi monet muutkin asiat vaikuttivat Kalevan kirkon arkkitehtuurin muodostumiseen. Reima Pietilä on kertonut kirkon muodonantoon vaikuttaneen futuristikuvanveistäjän Umberto Boccionin veistos ”Development of a Bottle in Space” (Johansson 2008a, s. 67). Hän on kuvannut myös kirkkorakennuksen lähestymistä ”symbolisen tapahtuman koreografiseksi”. Kalevan kirkon lähestyminen siis on ikään kuin ihmisen ja rakennuksen tanssia, jossa Kalevan kirkko muuttuu kaukana näkyvästä laatikkomaisesta siluetista dynaamiseksi, monimuotoiseksi rakennukseksi, jossa ei ole yhtään suoraa kulmaa tai kahta samantyyppistä seinäkourua. Reima Pietilä on maininnut kolmantena taiteensuuntauksena musiikin, joka inspiroi myös Kalevan kirkon suunnittelua. Urkumusiikki ja sen nopeat sekvenssit vaikuttivat Kalevan kirkon vertikaalisiin aiheisiin kuten korkeisiin seinäkaariin ja nauhaikkunoihin. (Quantrill 1984, s. 33–39). Kalevan kirkon veistoksellinen rakennustaide saattaa kiteyttää itseensä jonkin verran taiteelle tyypillistä pitkäikäistä tulkinnanvaraisuutta ja ikuisuutta vuodesta ja aikakaudesta riippumatta.

Pietilä kehitti Kalevan kirkon seinärakenteita varten myös oman geometriaan ja kulmajanaan pohjautuvan ”muotoalkiomenetelmän”. Hän hyödynsi sitä suunnitellessaan kirkon yksittäisiä kaarevia seinäkouruja ja niiden muodostamia ryhmiä. (Koho 1995, s. 33) Kuvassa 6. näkyy Reima Pietilän luonnos ”alkioiden” muodostamista ryhmistä, joiden yksittäiset seinäkourujen ”alkiot” on merkitty kirjaimilla. Reima Pietilän muotoalkiomenetelmä perustui sekä geometriaan että logiikkaan, voidaan ajatella, että Kalevan kirkon kirkkoarkkitehtuuriin ajattomuuteen voi vaikuttaa positiivisesti myös geometrian ja logiikan säännöllisyys ja siihen pohjautuvat matemaattisesti ”oikeaoppiset” muodot.

Kuva 6. Reima Pietilän luonnos "alkioista" ja niiden ryhmistä. (Quantrill 1984, s. 35)

Suunnittelutyön tuloksena Reima Pietilä voitti vuonna 1959 Kalevan kirkon suunnittelukilpailun avustajansa Aatto Simosen kanssa ehdotuksella "Hellitä mäkiävyötä, meridiaani". Voittajaehdotuksen arvostelussa painotettiin kyseisen suunnitelman valitsemista myös pohjaksi lopulliselle kirkkorakennukselle. Palkintolautakunnan mielestä suunnitelma vastasi arvoltaan sitä suuruusluokkaa, että sen rakentamatta jättäminen olisi menetys niin Tampereen kaupungille, Suomen rakennustaiteelle kuin maailman arkkitehtuurin historialle. (Eskelinen & Runsas 2016, s. 49)

4.2 Toteutusvaihe ja rakentaminen

Reima Pietilän kilpailuehdotus "Hellitä mäkiävyötä, meridiaani" oli monumentaalinen ja valtava. Kustannuksellisesti sekä taloudellisesti sen toteuttaminen vaikutti vaikealta. Osa kirkkovaltuuston jäsenistä vastusti Pietilän ehdotuksen massiivisuutta, sillä se näyttäisi kirkollisverorahojen väärinkäytöltä ja liittäisi kirkkoon ylimielisen konnotaation siitä, että se on merkittävämpi ja tärkeämpi kuin muut ja muut ovat vähäpätöisiä. Monen vuoden jälkeen kirkkovaltuusto päätyi kirkkohallintokunnan ehdotuksen mukaisesti tilaamaan Reima ja Raili Pietilältä kilpailuehdotusta vastaavan mutta pienennetyn version vuonna 1962. (Eskelinen & Runsas 2016, s. 48–50)

Muutettu versio erosi kilpailuehdotuksesta mittakaavan muutoksesta syntyneistä ratkaisuista. Kirkon istuinpaikkojen määrä väheni 350:lta paikalla ja seinäkaarien muuttamisen myötä myös ikkunoiden määrä väheni 22:sta 18:aan. Myös rakenteita muutettiin kustannusten pienentämiseksi. Ulkoseinien rakenteita yksinkertaistettiin ja ikkunaratkaisuihin liittyneet veistokselliset betonirakenteet vaihdettiin kuparipäällysteisiin puurakenteisiin. Diplomi-insinöörit Teuvo Rajala ja Matti Kontio sekä rakennusinsinööri Olavi Murtoämäki muodostivat yhdessä toimikunnan, joka tutki Kalevan kirkon suunni-

telmien toteuttamismahdollisuuksia. Toimikunnan tarkastelun seurauksena kantavien betoniseinien sisäpinta muutettiin betoniseksi ja ulkopinta käänteisesti verhotuksi. Alun perin betonipinta ja tiiliverhous olivat toisin päin, mutta muutos oli lämpöteknisesti ja rakenteellisesti parempi ratkaisu. Kaikkien tehtyjen muutosten jälkeen pienennetty ehdotus oli halvempi kuin muut kilpailuehdotukset. (Eskelinen & Runsas 2016, s. 55–57)

On vaikea arvioida, kuinka paljon mittakaavan pienentämisestä ja kustannustehokkaista ratkaisuista syntyneet muutokset ovat vaikuttaneet Kalevan kirkon ajattomuuteen. Pietilöille oli arkkitehteina todennäköisesti tärkeää, että alkuperäisen ehdotuksen tavoitteet, arkkitehtoniset ajatukset ja merkitykset eivät vaarantuisi muutostyön myötä tai jäisi arkkitehtuurista pois. Kalevan kirkon arkkitehtuuri antaa todennäköisesti yhtä vahvan monumentaalisuuden kokemuksen nykyään muutoksista huolimatta, sillä kirkkorakennus säilyi kuitenkin huomattavan korkeana, kookkaana ja veistoksellisena. Monet muutoksista olivat kuitenkin rakenteellisia tai yksityiskohtaisia, eivätkä ne muuttaneet merkittävästi kirkon arkkitehtuurin esteettistä miellyttävyyttä tai kokemuksellisuutta.

Kalevan kirkon rakennustyöt aloitettiin vuonna 1964, kun suunnittelukilpailun tulosten julkistamisesta oli kulunut viisi vuotta. Kirkon betoniset seinät tehtiin liukuvaluna, joka oli silloin suurin Suomessa tehty yhtenäinen valutyö. (Eskelinen & Runsas 2016, s. 64–65) Rakennustoimikunta olisi halunnut pysäyttää rakennustöiden aikana betoniseinien valutyön 15 metrin korkeuteen, sillä kirkko näytti sisältäpäin valmiilta. Reima Pietilä kuitenkin vakuutti, ettei kyseinen korkeus ollut riittävä kirkolle ulkopuolelta ja seinien valutyötä jatkettiin 30 metriin asti. (Koho 1995, s. 31) Kirkon korkeuden jättäminen puolet matalammaksi olisi saattanut vaikuttaa hyvin radikaalisti kirkon kokemuksellisuuteen. Todennäköisimmin puolet matalampi kirkko ei olisi saavuttanut yhtä vaikuttavaa kirkkosalia, tunnelmaa sakraalista hiljaisuudesta ja tunnetta jostain ylemmästä. Kirkkosalin seinien sisäpinnat viimeisteltiin hieromalla pois liukuvalun aikana syntyneet urat, jolloin seiiniin saatiin pehmeä pintavaikutus (Koho 1995, s. 33). Tapio Koho (1995) kuvailee, että käsin hierontaminen mukaili Pietilöiden mielestä nahanpalalla rapattuja keskiaikaisten kirkkojen seiiniä. Vaikka Kalevan kirkossa kävijä ei tiedä käsittelyn taustoja ja liitä rakennukseen sen tuomaa lisäarvoa, on mahdollista, että käsittely lisää arkkitehtuurin esteettistä ja kokemuksellista miellyttävyyttä esimerkiksi valo-olosuhteiden kautta enemmän kuin rosainen liukuvalupinta.

Eniten Kalevan kirkon arkkitehtuuria muutti rakennusvaiheessa julkisivuverhouksen tiilet, jotka jouduttiin vaihtamaan rakentamisen aikana. Betoniseinien ulkoverhoukseen oli alun perin valittu suurikokoiset, valkoiset ja raikkaat julkisivutiilet, jotka olisivat korostaneet kirkon veistoksellisuutta (Quantrill 1986, s. 39). Kyseisiä julkisivutiiliä valmistanut tehdas kuitenkin suljettiin ennen kuin tilausta Kalevan kirkkoa varten ehdittiin tehdä. Sen

seurauksena Kalevan kirkon julkisivut päällystettiin lopulta keltaruskeilla savitiilillä, jotka eivät miellyttäneet arkkitehteja. Reima Pietilän mielestä uudet tiilet eivät vastanneet Kalevan kirkon veistoksellisuutta ja monumentaalisuutta vaan tekivät siitä arkipäiväisen. (Johansson 2008a, s. 67)

Raili ja Reima Pietilä pyrkivät Kalevan kirkossa niin ulko- kuin sisätilojen kokonaisvaltaiseen suunnitteluun, jonka tuloksena tilat muodostaisivat modernin arkkitehtuurin henkisesti rakenteellisen liiton ja hallitun kokonaisuuden. Kirkon seinät muodostavat esimerkiksi samanaikaisesti negatiivista ja positiivista tilaa seinien eri puolille. (Koho 1995, s. 34–35). Kalevan kirkon korkeat kourumaiset seinät ovat ulko- ja sisäpuolella myös muodonannoltaan ja tilavaikutelmaltaan samankaltaisia sekä vastakohtaisia. Pietilät suunnittelivat kokonaisuuttaan varten ulkoarkkitehtuurin ja sisäarkkitehtuurin lisäksi myös kellotapulin, kiinteän kalustuksen, urut, alttarin, alttariveistoksen, saarnatuolin sekä kaiken muun mahdollisen aina pienimpiin yksityiskohtiin asti (Johansson 2008a, s. 67). Raili ja Reima Pietilän suunnittelutyö ja kirkon toteutus käsittivät siis kaiken Kalevan kirkon monumentaalisesta hahmosta aina detaljeihin, minkä voi nähdä kuvasta 7. Tekemällä suunnitteluaan kokonaisvaltaisesti Pietilät pystyivät suunnittelemaan koko Kalevan kirkon vallitsevasta arkkitehtuurista ja estetiikasta yhtenäisen ja ainutlaatuisen. On hyvin todennäköistä, että eheä ja jatkuva esteettinen kokonaisuus lisää Kalevan kirkon esteettistä miellyttävyyttä ja vahvistaa sakraaliarkkitehtuurista syntyvää kokemusta. Siten voidaan päätellä, että Kalevan kirkon kokonaisvaltainen ja hallittu toteutus saa koko kirkkorakennuksen kestävämpään parempaan aikaan.

Kuva 7. Pietilät ovat suunnitelleet Kalevan kirkon arkkitehtuurin lisäksi esimerkiksi kiinteän sisustuksen, urut, alttariveistoksen ja puiset detaljit.

Rakennustyöt kestivät noin puolitoista vuotta ja Kalevan kirkko vihittiin lopulta käyttöön maaliskuussa vuonna 1966 (Eskelinen & Runsas 2016, s. 64–71). Lopulliseen Kalevan kirkon arkkitehtuurin vaikuttivat huomattavimmin kilpailuehdotuksen pienentäminen, kustannusten vähentäminen ja muutamat rakentamisvaiheessa tulleet vastoinkäymiset. Niistä mittakaavan pienentäminen ja rakenteelliset muutokset voidaan nähdä vaikuttaneen kirkkoarkkitehtuurin ajattomuuteen vähiten ja tiilijulkisivun kompromissien taas eniten. Muutoksista huolimatta Kalevan kirkko säilytti useimmat Reima Pietilän alkuperäisen kilpailuehdotuksen arkkitehtuurin ominaisuudet kuten kirkkorakennuksen yleisilmeen ja muodonannon, ulko- ja sisäarkkitehtuurin, tilaratkaisut, arkkitehtoniset elementit ja osan sisustussuunnitelmista.

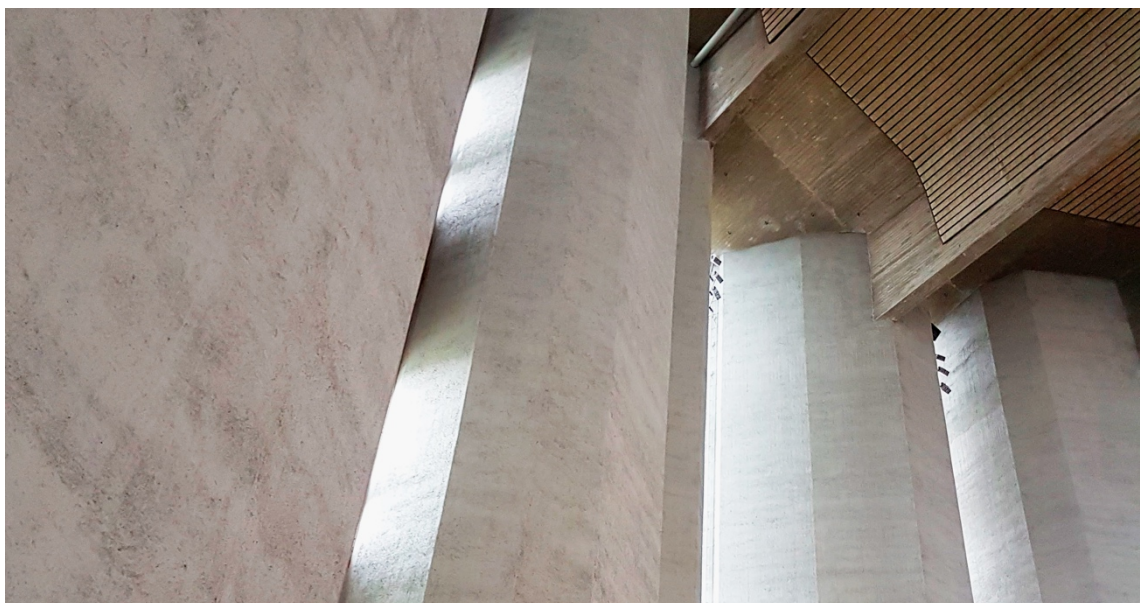
4.3 Kalevan kirkko vuonna 2020

Kalevan kirkko on valmistumisen jälkeen saanut osakseen sekä arvostusta että kritiikkiä. Valmistuttuaan Kalevan kirkko sai tamperelaisilta lempinimikseen ”viljasiilo” ja ”Viljasen siilo” Kalevan seurakunnan kirkkoherran Paavo Viljasen mukaan (Johansson 2008a, s. 67). Kolme vuosikymmentä myöhemmin, 1990-luvun alussa, Docomomo Suomi Finland ry määritteli Kalevan kirkon yhdeksi suomalaisen modernin arkkitehtuurin merkkiteoksista (Docomomo Suomi Finland ry 2020). 2000-luvun lopussa Suomen Museovirasto sanoi Kalevan kirkkorakennuksen olevan esimerkki Suomen monumentaalisesta rakennustaiteesta (Museovirasto 2006). Vuonna 2019 Kirkkohallitus arvioi 1950–2000 -luvulla rakennetun Suomen kirkkoarkkitehtuurin kansainvälisesti korkeatasoiseksi ja erityisesti sen ajan monumentaalikirkkojen edustavan merkittävää modernin kirkkoarkkitehtuurin rakennusperintöä (Kirkkohallitus 2019, s. 22). Myös kandidaatintyön haastatteluissa huomataan, että useimmat ovat alkaneet pitää Kalevan kirkon arkkitehtuurista enemmän vuosien myötä. Mielenpitoet Kalevan kirkosta ovat siis saaneet positiivisemmän sävyn vuosien edetessä sekä ihmisten että organisaatioiden keskuudessa. Onko mahdollista, että Kalevan kirkon kirkkoarkkitehtuuri oli valmistuessaan aikaansa edellä?

2000-luvun kirkkoarkkitehtuuri on muuttunut vuodesta 1959 sosiologisten ja uskontoon liittyvien muutosten ohella sekä niiden vaikutuksesta. Kirkkoarkkitehtuurista ei keskustella yhtä paljon, eikä kirkkoja enää mielletä Suomen modernin rakennustaiteen keulakuviksi kuten aiemmin. (Koho 2008b, s. 278) Vaikka kirkkoarkkitehtuurin 1950-luvun ”kultavuosikymmen” ajatellaan 2000-luvulla olevan toistaiseksi menneisyyttä, on kirkkoarkkitehtuurilla yhä teemansa, trendinsä ja paikkansa nykyajan rakennustaiteessa. Vertaamalla Kalevan kirkkoa niihin, voidaan päätellä, onko Kalevan kirkon kirkkoarkkitehtuurin estetiikka yhä ajankohtaista ja siten ajatonta vuonna 2020.

Timo Koho (2008b) tulkitsee, että vuosituhaten vaihtumisen jälkeen kirkkoarkkitehtuuri on yhä suosinut näkemystä kirkon monumentaalisuudesta. 2000-luvulla suomalaisen monumentaalikirkon tuntomerkeiksi määritellään mahtipontisuus suhteessa kirkon ympäristöön, pelkistettyjen muotojen estetiikka ja korkea kirkkosali, joka pyrkii korostamaan askeettista juhlavuutta. (Koho 2008b, s. 273) Voidaan päätellä, että Kalevan kirkko täyttää tämän kuvaukseen melko tai erittäin hyvin. Kalevan kirkko sijaitsee sitä matalampien kerrostalojen keskellä kukkulan päällä ja sen kirkkosali on korkea, riisuttu ja juhlallinen. Kalevan kirkon orgaaninen muodonanto ei ole kovin pelkistettyä, mutta sen tapa hahmottaa kirkon sisä- ja ulkoarkkitehtuurin yhtäaikaaisesti on melko vähäeleistä. Sen pohjalta voidaan todeta, että ainakin Kalevan kirkon monumentaalisuus on säilynyt ajattomana 2020-luvulle asti.

Kaikki nykyisen vuosituhaten sakraaliarkkitehtuurissa ei kuitenkaan ole monumentaalista, vaan nykyisellä kirkkoarkkitehtuurilla on monia muitakin uusia, tunnistettavia piirteitä. Ne voidaan jakaa kolmeen eri teemaan: materiaaleihin, valaistusolosuhteisiin ja tapaan käsitellä traditionaalisuutta. 2000-luvun kirkkosuunnittelussa suositaan ensisijaisesti luonnonmateriaaleja ja erityisesti puuta. Puu korostuu esimerkiksi kirkkojen hirsirakenteissa ja paanukirkkojen rakentamisessa. (Koho 2008b, s. 271–279) Betonista ja tiiliverhottua Kalevan kirkkoa ei voi ainakaan niiden materiaalien osalta mieltää ajanmukaiseksi. Kalevan kirkon sisäarkkitehtuurin kauttaaltaan puinen sisustus kuitenkin tasapainottaa kirkon kokonaisuutta. Timo Koho (2008b) tulkitsee, että puukirkoista on muodostunut 2000-luvun sakraaliarkkitehtuurissa ”muoti-ilmiö” rakennusalan syklisten trendien myötä, minkä seurauksena 2000-luvun moderni puun käytön kirkoissa ei nähdä edustavam samoja arvoja ajattomasta ja ikuisesta.

Kuva 8. Kalevan kirkon kirkkosalissa ikkunapinta-alaa on niukasti verrattuna salin seinäpinta-alaan.

Kalevan kirkon sisäarkkitehtuuri on myös valaistukseltaan samankaltainen kuin monet nykyiset kirkkorakennukset. 2000-luvun kirkkosaleille on tyypillistä ikkunoiden pinta-alan niukkuus ja luonnonvalon keskittäminen alttariseinään (Koho 2008b, s. 274). Kalevan kirkon kirkkosalin kupertuvien seinien väleihin piiloutuvat nauhaikkunat ovat kapeita mutta kymmeniä metriä korkeita, joten sen pohjalta ne voidaan tulkita joko niukoiksi tai ei. Ikkunapinta-alaa on silti huomattavasti vähemmän suhteessa kirkkosalin seinäpinta-alaan, mikä hahmottuu myös kuvassa 8. Kalevan kirkon alttarin takana sijaitseva ikkuna on myös suurin 18:sta kirkkosalin ikkunasta (Eskelinen & Runsas 2008, s. 13–14). Voidaan siis olettaa, että Kalevan kirkon valo-olosuhteet ovat lähes vastaavanlaiset kuin 2000-luvun sakraaliarkkitehtuurissa.

Vuosituhanneen alun jälkeen suunnitelluissa kirkoissa nousee useimmiten esille niiden tavat käsitellä kirkkoarkkitehtuurin eri traditioita. Vanhojen rakennusmateriaalien, työtapojen ja käsityöperinteiden elvyttämisestä on muodostunut yksi 2000-luvun modernin kirkkoarkkitehtuurin teemoista. (Koho 2008b, s. 271–274) Pietilöillä oli vastaavia ajatuksia myös Kalevan kirkon kohdalla, jonka seinäpintojen käsittely mukaili esimerkiksi keskiaikaisten kirkkojen käsittelymenetelmiä (Koho 1995, s. 33). Timo Kohon (2008b) mukaan perinteiden ihannointi ja nostalgian tavoittelu liittyvät kuitenkin lähinnä vain arkkitehtuuriin, sillä kristinuskoon liittyviä perinteisiä symboleita karsitaan ja korvataan metaforilla. Uskonnollisuuden heikkeneminen yhteiskunnassa voidaan nähdä heijastuneen myös metaforisen kirkkoarkkitehtuurin suosimiseen. Jo 1960-luvulla yhteiskunnan sekularisoitumisen myötä vältettiin näkyvien, uskonnollisten symbolien käyttöä kirkoissa (Koho 1995, s. 37). Kalevan kirkon alttariveistos ”Särkynyt ruoko” on esimerkki symbolisen alttarimaalauksen korvaavasta arkkitehtonisesta metaforasta, jonka taakse kuitenkin kätkeytyy raamatunpaikka ja uskonnollinen merkitys (Eskelinen & Runsas 2008, s. 14). Monet 2000-luvun suomalaisen kirkkoarkkitehtuurin metaforista saavat edelleen aiheensa luonnosta. (Koho 2008b, s. 275).

Kalevan kirkosta löytyy siis 2000-luvun modernin, suomalaisen kirkkoarkkitehtuurin monumentaalisuuteen, materiaaleihin, valaistukseen ja traditionaalisuuteen liittyviä esteettisiä piirteitä. Pelkästään arkkitehtuuria visuaalisesti tarkastelevasta näkökulmasta voitaisiin siis päätellä, että Kalevan kirkon arkkitehtuuri on säilynyt siten ajankohtaisena. Se ei kuitenkaan vastaa kysymykseen: koetaanko Kalevan kirkon kirkkoarkkitehtuuri esteettisesti miellyttäväksi tai kokemukselliseksi? Juhani Pallasmaa (2016) kuitenkin painottaa erityisesti sitä, ettei arkkitehtuuria tulisi analysoida pelkän näköaistin kautta, sillä se sisältää niin fyysisiä, mentaalisia kuin metafysisiäkin rakenteita. Arkkitehtuuri-kokemus on moniaistinen kokemus, joka koetaan usean aistin yhteisvaikutuksena alitajuntaisesti niin henkisessä kuin kehollisessa läsnäolossa. (Pallasmaa 2016, s. 24–31)

Kalevan kirkon miellyttävyyden ja kokemuksellisuuden tutkimista varten tehtiin yhdeksän kokemushaastattelua (Sarajärvi & Tuomi 2013). Koska haastattelut ovat kvalitatiivisia, niitä ei tulkita yksiselitteiseksi totuudeksi, vaan niiden nähdään antavan suuntaa Kalevan kirkon ajattomuudesta. Niistä saadaan tärkeää vastapainoa suunnitteluideologialle, Kalevan kirkon visuaaliselle tulkinnalle ja arkkitehtuuriin erikoistuneille lähteille, joita on tähän mennessä käytetty Kalevan kirkon ajattomuuden analysoimiseen. Haastatteluissa esitettiin kysymyksiä Kalevan kirkon ulkoarkkitehtuurista, sisäarkkitehtuurista ja ajattomuudesta. Yhdessä arkkitehtuurikokemukseen liittyvän fenomenologian ja kokemushaastattelujen avulla voidaan ymmärtää vielä paremmin, koetaanko Kalevan kirkko esteettisesti miellyttäväksi, kokemukselliseksi ja ajattomaksi vuonna 2020.

Haastatteluissa Kalevan kirkon ulkomuodon ja -arkkitehtuurin yleisimmiksi aiheiksi nousivat kirkon sijainti, suuri koko, kirkon poikkeaminen ”perinteisestä” ja julkisivun tiiliverhous. Kirkon sijainti Liisankalliolla nähtiin positiivisena ja Kalevan kirkon arkkitehtuuria korostavana tekijänä. Puistoalueen vihreyden ja avaruuden nähtiin tasa-painottavan kirkon ”betonisuuden” ja mittasuhteiden kanssa. Haastateltavista osa näki kirkon mielenkiintoisena, monumentaalisenä ja näyttävänä, mutta lähes yhtä moni koki sen liian isoksi, oudoksi ja kolkoksi. Juhani Pallasmaa (2006) esittää, että ihmismielen muotomielikuvitus suosii kaikkea uutta, erilaista ja odottamatonta, mutta aineellinen mielikuvitus pitää asioiden ja ilmiöiden pysyvyydestä. Monen haastateltavan mielestä Kalevan kirkkoa oli vaikea hahmottaa kirkoksi juuri sen erilaisuuden takia. Jos Kalevan kirkkoa vertaa sitä vuosisatoja vanhempiin risti-, pitkä- ja keskeiskirkkoihin, se voi tuntua ymmärrettävästi tuntua joko luotaantyöntävältä tai raikkaalta vaihtelulta. Arkkitehtuurin on myös tuettava olemassaolon, turvallisuuden ja jatkuvuuden tunnetta (Pallasmaa 2006, s. 255). Kristinuskoon liittyy samanlaisia ajatuksia ikuisuudesta, jatkuvuudesta ja turvasta, joiden välittäminen voi siis olla haasteellista erilaiselle kirkkoarkkitehtuurille.

Malcolm Quantrill (1984) on todennut, että Kalevan kirkon tiiliverhous tuottaa monille pettymyksen. Haastatteluissa tulee ilmi sama ilmiö. Kirkon julkisivun vaaleus nähdään raikkaana ja hyvänä ratkaisuna, mutta se ei kuitenkaan ole niin vaalea, kaunis tai sakraali kuin moni toivoisi. On mahdollista, että pienen koon ja neliskulmaisen muodon kautta tiilet saatetaan mieltää laattoina, joita ihmiset näkevät päivittäin arjessaan kylpyhuone- ja peseytymistiloissa. Se saattaa olla osasy syy siihen, miksi kirkon ulkoarkkitehtuuria kuvataan myös haastatteluissa välillä arkiseksi. Tällaiset arkiset konnotaatiot ovat siten heikentäneet ulkoarkkitehtuurin pyrkimystä sakraaliin yleisvaikutelmaan ja myös ajattomuuteen. Julkisivu saa kuitenkin positiivista palautetta siitä, että se ei ole alkuperäisen ehdotuksen mukainen ja betoninen. Voidaan silti päätellä, että tiiliverhouksen siirtäminen kirkkosalista julkisivuun on monumentaalisuuden ohella lisännyt kirkon arkkitehtuurin

esteettistä miellyttävyyttä, kokemuksellisuutta ja ajattomuutta, vaikkei kirkon muodonantoa ja tiiliverhousta koeta täysin onnistuneiksi.

Kalevan kirkon sisäarkkitehtuuri on kuitenkin tehnyt vaikutuksen kaikkiin haastateltaviin. Sitä pidetään huomattavasti ulkoarkkitehtuuria miellyttävämpänä ja kokemuksellisempänä. Kirkon sisälle siirtymiseen liittyvä vaikuttava elämys muutti monen mielipiteen myös kirkon ulkoarkkitehtuurista positiivisemmaksi. Vastauksista voidaan päätellä, että sisätiloissa ulkoarkkitehtuurin vaikeasti hahmotettava muodonanto, koko ja korkeus saavat aikaan pysäyttävän, rauhallisen ja sakraalin tunnelman. Arkkitehtuurikokemus etenee kokonaisuudesta yksityiskohtiin: tilan atmosfääri tiedostetaan ennen kuin ehditään tehdä yksityiskohtaisia havaintoja arkkitehtuurista (Pallasmaa 2016, s. 14). Haastatteluissa toistui kuvaus, jonka mukaan kirkkosali tuntui kutsuvan ihmistä hiljentymään ja rauhoittumaan sekä miettimään omaa pienuuttaan. Juhani Pallasmaa (2016) määrittelee hiljaisuuden kaikista tärkeimmäksi kuulokokemukseksi arkkitehtuurin kokemuksellisuuden kannalta, koska se saa ihmisen kääntämään tajunnan itseensä. Vastauksista voidaan päätellä, että Kalevan kirkon sisäarkkitehtuuri saa aikaan juuri sen.

Lähes jokaisen haastatellun mielestä Kalevan kirkon kirkkoarkkitehtuuri on kuitenkin säilynyt ajattomana esteettisen miellyttävyyden ja kokemuksellisuuden määritelmän näkökulmasta joko osittain tai kokonaisuudessaan. Kritiikistä huolimatta myös ulkoarkkitehtuuri mielletään säilyneen näyttävänä, uniikkina ja saaneen ajan myötä erikoisuuden ansiosta myös enemmän arvoa kuin ilman sitä. Haastateltavien mielestä Kalevan kirkon rohkea kirkkoarkkitehtuuri sopii 2020-luvulle jopa paremmin kuin 1960-luvulle. Osan mielestä se on yhä edelleen aikaa edellä. Päädytään siis johtopäätökseen, että Kalevan kirkko on mahdollista kokea esteettisesti miellyttävänä ja kokemuksellisena vuonna vielä vuonna 2020.

Juhani Pallasmaa (2016) tulkitsee, että arkkitehtuurin ajaton tehtävä on konkretisoida ihmisen olemassaoloa. Rakennukset ovat kuin ajan museoita tai instrumentteja, joista mahtavimmissa aika pysyy paikoillaan. (Pallasmaa 2016, s. 54) Kalevan kirkon tapauksessa voidaan päätellä, että lopulta ajattomuus ja sen säilyminen perustuvat metafysiisiin ja olemassaoloon liittyviin ikuisuuksiin, jotka ovat hyvin todennäköisesti yhtä ajankohtaisia vakaumuksesta tai yhteiskunnan tilanteesta riippumatta niin 1950-luvulla, 2020-luvulla kuin tulevaisuudessakin.

5. YHTEENVETO

Tämän kandidaatintyön tavoitteena oli tutkia Kalevan kirkon kirkkoarkkitehtuurin ajattomuutta yhteiskunnan ja uskonnollisuuden muututtua kirkon valmistumisen jälkeen vuosina 1959–2020. Kirkkoarkkitehtuurin ajattomuus määriteltiin tarkoittamaan kahta asiaa: arkkitehtuurin esteettisen miellyttävyyden säilymistä ja kokemuksellisuuden säilymistä. Työ toteutettiin suurimmaksi osaksi kirjallisuusselvityksenä, jonka pohjana käytettiin alan kirjallisuutta ja dokumentteja. Sen lisäksi kandidaatintyötä varten toteutettiin kvalitatiivinen, kirjallinen haastattelu, jossa haastateltiin yhdeksää henkilöä Kalevan kirkon ulko- ja sisäarkkitehtuurista sekä ajan kestämisestä.

Työssä selvitettiin Kalevan kirkon ajattomuuteen, sen muodostumiseen ja säilymiseen vaikuttaneet keskeisimmät aihealueet, osapuolet ja suunnitteluratkaisut. Analysointi aloitettiin evankelisluterilaisesta kirkkoarkkitehtuurista ja 1950-luvun modernismin kehityksestä, minkä jälkeen tarkasteltiin olemassa olevan kirkkoarkkitehtuurin haasteita yhteiskunnan ja uskonnollisuuden muuttuessa. Kalevan kirkon suunnitteleiden arkkitehtien Raili ja Reima Pietilän suunnitteluideologiaa, inspiraationlähteitä ja menetelmiä tutkittiin myös ajattomuuden näkökulmasta. Lopuksi tarkasteltiin Kalevan kirkon arkkitehtuurin yleisilmeen ja osatekijöiden muodostumista suunnittelukilpailun alusta vuoteen 2020 asti. Visuaalista tarkastelua täydennettiin vielä kokemushaastatteluilla ja arkkitehtuurikokemukseen syventymällä.

Laajan tarkastelun pohjalta saatiin tulokseksi, että Kalevan kirkon kirkkoarkkitehtuuri oli 2020-luvulla yhä ajatonta, esteettisesti miellyttävää ja kokemuksellista, vaikka yhteiskunta ja uskonnollisuus olivat muuttuneet. 1900-luvun modernin arkkitehtuurin murros ja merkittävät tapahtumat mahdollistivat kirkon omalaatuisen ja ajattoman arkkitehtuurin syntymisen. Raili ja Reima Pietilän taiteisiin, matematiikkaan ja olemassaoloon liittyvä suunnitteluideologia liitti kirkkoarkkitehtuuriin abstrakteja merkityksiä ikuisuudesta. Valmistuneen kirkon arkkitehtuuri muuttui rakennushankkeen aikana, mutta arkkitehtuurissa säilyi tärkeimmät ajattomuuteen vaikuttaneet tekijät. Negatiivisimmin Kalevan kirkon ajattomuuteen vaikutti tiiliverhous, joka ei vastannut Kalevan kirkon monumentaalisuutta. Kirkon arkkitehtonisen kokonaisuuden ja osatekijöiden nähtiin vastaavan 2000-luvun kirkkoarkkitehtuurin pääpiirteitä ja teemoja. Ajattomuuden säilymiseen pääteltiin kuitenkin vaikuttaneen eniten kokemuksellisuuteen liittyvät metafysiset ja eksistentiaaliset merkitykset, jotka ovat olleet ajattomina ennen 1950-lukua, yhä 2020-luvulla ja todennäköisesti myös tulevaisuudessa.

LÄHTEET

Docomomo Suomi Finland ry. (2020). *Kalevan kirkko*. Docomomo Suomi Finland ry. Saatavissa (viitattu 15.3.2020): <<http://docomomo.fi/kohteet/kalevan-kirkko/>>

Eskelinen, P. & Runsas, J. (2016). *Kirkko keskellä Kalevaa – Kalevan kirkko 50 vuotta*. Tampere: Tampereen Tuomiokirkkoseurakunta.

International Social Survey Programme & Melin, H. (2018). *ISSP 2018: uskonto IV: Suomen aineisto*. Yhteiskuntatieteellinen tietoaarkisto. Palveluportaali Aila. Saatavissa (viitattu 9.3.2020): <<https://services.fsd.uta.fi/catalogue/FSD3331>>

Jetsonen, J. & Jetsonen, S. (2003). *Sacral Space. Modern Finnish Churches*. Tampere: Tammer-Paino Oy.

Johansson, E. (2008a) *Kalevan kirkko*. Teoksessa: E. Johansson, K. Paatero & T. Tuomi (toim.) Raili ja Reima Pietilä. Modernin arkkitehtuurin haastajat. Lahti: Aidus Oy.

Johansson, E. (2008b) *Raili ja Reima Pietilä*. Teoksessa: Johansson E., Paatero K. & Tuomi T. (toim.) Raili ja Reima Pietilä. Modernin arkkitehtuurin haastajat. Lahti: Aidus Oy.

Ketonen, P. (2020). *Tampere on yhä Suomen halutuin muuttokohde – Helsinki kiri kakkoseksi*. Yle Uutiset. Saatavissa (viitattu 18.4.2020): <<https://yle.fi/uutiset/3-11307645>>

Kirkkohallitus. (2019). *Saman katon alle. Kirkkotilatryöryhmän mietintö kirkkotilojen kehittämisestä yhteisöjen keskuksiksi*. Vaasa: Grano Oy.

Koho, T. (1995). *Reima Pietilä. "Kaipasin muunlaista ajan tunnetta"*. Helsinki: Painatuskeskus Oy.

Koho, T. (2008a). *Suomalaisen kirkkoarkkitehtuurin suhde kansainväliseen modernismiin 1950-1970*. Teoksessa: A. Kuorikoski (toim.) Uskon tilat ja kuvat. Moderni suomalainen kirkkoarkkitehtuuri ja -taide. Tampere: Esa Print Oy.

Koho, T. (2008b). *Mentaliteetin muutokset – Kymmenen näkymää uudelle vuosituhanneelle*. Teoksessa: A. Kuorikoski (toim.) Uskon tilat ja kuvat. Moderni suomalainen kirkkoarkkitehtuuri ja -taide. Tampere: Esa Print Oy.

Koponen, O-P. (2008). *Hervannan keskusakseli ja myytti Reima Pietilän arkkitehtuurin suomalaisuudesta*. Teoksessa: E. Johansson, K. Paatero & T. Tuomi (toim.) Raili ja Reima Pietilä. Modernin arkkitehtuurin haastajat. Lahti: Aidus Oy.

Lahti, M. (2019). *"Jumalan oma bunkkeri" jäi matalammaksi kuin suunnittelija olisi toivonut – Reima Pietilä olisi halunnut jättää Kalevan kirkon seinien raa'at betonipinnat näkyviin, mutta tähän ei suostuttu*. Aamulehti. Saatavissa (viitattu 20.3.2020): <<https://www.aamulehti.fi/a/7ced66b6-bc5b-4972-8221-8e6fe580f422>>

Munne-Ojala, P. (2015). *Tampereen seurakunnasta seurakuntayhtymään*. Tampereen seurakunnat, päivitetty 30.1.2015. Saatavissa (viitattu 14.4.2020): <https://tampereen-seurakunnat.fi/kirkko_tampereella/seurakuntayhtyma/historia>

Museovirasto. (2009). *Kalevan kirkko ja kaupunginosa*. Museovirasto. Saatavissa (viitattu 15.3.2020): <http://www.rky.fi/read/asp/r_kohde_det.aspx?KOHDE_ID=1253>

Paavilainen, S. (2008). *Suomalaisen kirkkoarkkitehtuurin suhde kansainväliseen modernismiin 1950-1970*. Teoksessa: A. Kuorikoski (toim.) Uskon tilat ja kuvat. Moderni suomalainen kirkkoarkkitehtuuri ja -taide. Tampere: Esa Print Oy.

Pallasmaa, J. (2016). *Ihon silmät – arkkitehtuuri ja aistit*. Suomentanut englannista K. Heininen-Blomstedt. Norderstedt: Pro&Contra.

Pallasmaa, J. (2008) *Reima Pietilä ja rakennustaiteen museon piiri*. Teoksessa: E. Johansson, K. Paatero & T. Tuomi (toim.) Raili ja Reima Pietilä. Lahti: Aldus Oy.

Pallasmaa, J. (2006) *Aika, muisti ja hiljaisuus arkkitehtuurikokemuksessa*. Teoksessa: A. Haapala, M. Honkanen & V. Rantala (toim.) Ympäristö, arkkitehtuuri, estetiikka. 2. painos. Vantaa: Hansaprint Oy.

Quantrill, M. (1984) *Reima Pietilä*. Suomentanut englannista K. Turtia. Keuruu: Kustannusosakeyhtiö Otavan painolaitokset.

Rantala, V. (2006) *Rakennusten estetiikkaa*. Teoksessa: A. Haapala, M. Honkanen & V. Rantala (toim.) Ympäristö, arkkitehtuuri, estetiikka. 2. painos. Vantaa: Hansaprint Oy.

Rauske, E. (2008). *Finnish Architecture 1900-2000*. Lahti: Aldus Oy.

Sarajärvi, A. & Tuomi, J. (2013). *Laadullinen tutkimus ja sisällönanalyysi*. Tammi.

Standertsjköld, E. (2008) *Rakennusperintö – 1900-luvun suomalaisen arkkitehtuurin tyylit, osa II*. Rakennustieto. Sähköinen tiedosto. Saatavissa (viitattu 24.3.2020): <<https://www.rakennustieto.fi/Downloads/RK/RK080100.pdf>>

Suomen evankelisluterilainen kirkko. (2020) *Tilastotietoa. Kirkon jäsenyys*. Verkkosivu. Saatavissa (viitattu 23.3.2020): <<https://evl.fi/tietoa-kirkosta/tilastotietoa/jasenet>>

Tervo, H. (2019) Kaupungistuminen kiihtyy – säilyykö alueellinen tasapaino? *Kansantaloudellinen aikakauskirja*, 115(2). s. 254–261.

Uskonnot Suomessa. (2007). *Suomen evankelis-luterilainen kirkko*. Verkkosivu. Saatavissa (viitattu 29.3.2020): <<http://www.uskonnot.fi/uskonnot/view.php?religionId=39>>

Yhdeksän haastateltavaa, haastattelut toteutettiin kirjallisina ja sähköisinä. Haastattelut 12.4.–19.4.2020, haastattelijana Sara Annala. Haastatteluvastaukset kirjoittajan hallussa.

LIITE 1

Kirjallinen haastattelu Kalevan kirkon arkkitehtuurista.

Haastattelukysymykset:

1. Oletko nähnyt Kalevan kirkon ulkopuolelta?
2. Mitä mieltä olet Kalevan kirkon ulkopuolen arkkitehtuurista?
3. Oletko kiinnittänyt erityistä huomiota joihinkin tiettyihin asioihin, elementteihin, ominaisuuksiin tai muihin tekijöihin Kalevan kirkon ulkopuolen arkkitehtuurissa?
4. Oletko käynyt Kalevan kirkon sisällä?
5. Mitä mieltä olet Kalevan kirkon sisätilojen arkkitehtuurista?
6. Miten kuvailisit Kalevan kirkon sisätilan tunnelmaa?
7. Oletko kiinnittänyt erityistä huomiota joihinkin tiettyihin asioihin, elementteihin, ominaisuuksiin tai muihin tekijöihin Kalevan kirkon sisätilojen arkkitehtuurissa?
8. Muuttuiko mielipiteesi Kalevan kirkon arkkitehtuurista, kun siirryit Kalevan kirkon ulkopuolelta kirkon sisälle? Miten ja/tai miksi?
9. Onko jokin kokemuksesi Kalevan kirkossa vaikuttanut mielipiteeseesi Kalevan kirkosta? Mikä ja/tai miten?
10. Onko mielestäsi Kalevan kirkon arkkitehtuuri kestänyt aikaa*? Miksi on/ei ole?
(*Kestänyt aikaa = Säilynyt esteettisesti miellyttävänä ja/tai kokemuksellisenä)
11. Onko mielipiteesi Kalevan kirkosta muuttunut vuosien varrella? Miten ja/tai miksi?